

Archivo Fotográfico

Φωτογραφικό αρχείο

MANUEL YANULAQUE SCORDA (1850–1934)

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗΣ ΣΚΟΡΔΑΣ (1850–1934)

Historia e imágenes ariqueñas

Ιστορία και εικόνες από την πόλη της Αρίκα

Rodrigo Ruz Zagal

Ariela González Yanulaque

Foto Portada: Manuel Yanulaque Scorda, el patriarca griego; su mujer María Esperanza Ayala Corvacho, fuerte compañera afrodescendiente ariqueña y su parentela directa Barbara, Juan, Catalina, Leónidas y Esperanza. 1908. FMYS379.

Tercera edición, 2021.

Segunda edición, 2018.

Primera edición, 2013.

Santiago de Chile.

Registro de propiedad intelectual N° 235449

ISBN: 978-956-8662-14-1

Traductoras: Eirini Chatzikoumi y Evangelia Chatzitheologou.

Diseño: Mercedes Lincoñir H., Ediciones Mensaje.

Impresión: Gráfica Andes, Santiago, Chile.

PATROCINIO

Χορηγία

UNIVERSIDAD DE TARAPACÁ
Universidad del Estado

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς, ο έλληνας πατριάρχης, η σύζυγός του Μαρία Εσπεράνσα Αγιάλα Κορβάτσο, δυναμική σύντροφος, γόνος οικογένειας της Αρίκα αφρικανικής καταγωγής, και τα παιδιά τους Μπάρμπαρα, Χουάν, Καταλίνα, Λεωνίδας και Εσπεράνσα. 1908. ΦΑΕΓΣ 379.

Τρίτη έκδοση, 2021.

Δεύτερη έκδοση, 2018.

Πρώτη έκδοση, 2013.

Σαντιάγο Χιλής.

Αρ. καταχώρισης πνευματικής ιδιοκτησίας 235449.

ISBN: 978-956-8662-14-1

Σχεδιασμός: Mercedes Lincoñir H. Εκδόσεις Mensaje

Μετάφραση: Χατζηκουμή Ειρήνη, Χατζηθεολόγου Ευαγγελία

Εκτύπωση: Gráfica Andes, Santiago, Chile.

COLABORADORES

Συνεργάτες

Ariela González Yanulaque

Andrés Morales Villarroel

Benjamín Sierra de la Fuente

Berta Sierra de la Fuente

Waldo Ortega Matías

“Todo alegato en favor del archivo permanecerá en suspenso en la medida en que no sabemos, y quizás nunca sabremos si el paso del testimonio oral al testimonio escrito, al documento de archivo, sea en cuanto a su utilidad o sus inconvenientes para la memoria viva, remedio o veneno”.

Paul Ricoeur. La memoria, la historia, el olvido

“... κάθε συνηγορία υπέρ του αρχείου θα παραμείνει σε εκκρεμότητα, στον βαθμό που δεν γνωρίζουμε και ίσως να μην μάθουμε ποτέ αν το πέρασμα της προφορικής μαρτυρίας στην γραπτή μαρτυρία, στο αρχειακό τεκμήριο, είναι, ως προς τη χρησιμότητα του ή τα μειονεκτήματά του για την ζώσα μνήμη, ίαμα ή δηλητήριο-φάρμακον...”

Πωλ Ρικέρ. Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη. Μετάφραση Ξ. Κομνηνού

Prólogo a la tercera edición

La vigencia de los archivos ante la caída de los paradigmas. Entre el olvido y el recuerdo resignificado.

Πρόλογος τρίτης έκδοσης

η εγκυρότητα των αρχείων μετά την ανατροπή των παραδειγμάτων

Chile post estallido social y el mundo post pandemia COVID-19 ha cambiado. Ya no somos los mismos que éramos hace dos o tres años atrás.

El aparente “orden natural” de la cosas que había imperado se trastocó, siendo una condición irrefutable e ineludible para todos quienes vivimos y respiramos en el tiempo presente.

Hoy, las principales metanarrativas que sustentaban los sistemas organizadores de la sociedad han comenzado a ser observados con incredulidad, perdiendo vitalidad y robustez.

La antigua normalidad de hace unos pocos años atrás, hoy se mira como una especie de ficción temporal, aje-

Tόσο η Χιλή μετά την κοινωνική αναταραχή του 2019 όσο και ο κόσμος στη μετα-COVID-19 εποχή έχουν αλλάξει. Δεν είμαστε πια εκείνοι που ήμαστε δύο ή τρία χρόνια πριν.

Η φαινομενική «φυσική τάξη» των πραγμάτων που κυριαρχούσε μέχρι πρότινος, ανατράπηκε, γεγονός που πια αποτελεί μια αδιαμφισβήτητη και αναπόφευκτη συγκυρία για όλους μας.

Σήμερα, οι βασικές μεταφγήσεις που συντηρούσαν τα συστήματα οργάνωσης της κοινωνίας έχουν αρχίσει να αντιμετωπίζονται με δυσπιστία και να χάνουν σε ζωτικότητα και συνοχή.

na y funcional para el mantenimiento de intereses particulares superados o por superar.

Hoy, la incredulidad sumada a la incertidumbre se ha posicionado como el “sentido común” de la época que nos toca vivir; tiempo que en el análisis de Sergio Rojas (2020) se encuentra en una permanente espera de un desenlace que no vendrá, ya que vivimos como en una suerte de naufragio, la zozobra del paradigma moderno y occidental¹.

Para quienes deseen observar los aspectos positivos de navegar entre la incredulidad e incerteza, surge la posibilidad de exigir a quienes trabajan con grados de certidumbre, que estén a la altura de una sociedad y nuevo hombre y mujer emergida de la contingencia.

Las metanarrativas centradas en explicar el presente y el pasado utilizando como interlocutores a ejemplos o casos que descansaban en centros de privilegio (etnocéntrico, generocéntrico, logocéntrico por mencionar algunos), hoy demandan mayor amplitud e inclusión en sus análisis y las precedentes operaciones metodológicas que sostienen los relatos.

¹ Rojas, Sergio. *Tiempo sin desenlace. El Pathos del ocase*, 2020. Sangría ediciones. Santiago.

Η παλαιά κανονικότητα που υπήρχε μόλις λίγα χρόνια πριν αντιμετωπίζεται σήμερα σαν μια φευγαλέα κι απόμακρη μυθοπλασία, κατάλληλη για τη συντήρηση ήδη ξεπερασμένων ιδιωτικών συμφερόντων ή συμφερόντων που τείνουν να ξεπεραστούν.

Σήμερα, η δυσπιστία, σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα, παρουσιάζεται ως ο «κοινός νους» της εποχής που μας έτυχε να ζήσουμε, η οποία, σύμφωνα με την ανάλυση του Σέρχιο Ρόχας (2020), βρίσκεται σε μόνιμη αναμονή μιας έκβασης που δε θα έρθει ποτέ καθώς βιώνουμε ένα είδος ναυάγιου, την ανατροπή του σύγχρονου δυτικού παραδείγματος¹.

Εκείνοι που επιθυμούν να μελετήσουν τις θετικές εκφάνσεις της περιήγησης μεταξύ δυσπιστίας και αβεβαιότητας, έχουν πια τη δυνατότητα να επιβάλλουν σε εκείνους που ασχολούνται με βαθμούς βεβαιότητας να σταθούν στο ύψος μιας κοινωνίας, ενός νέου άνδρα και μιας νέας γυναίκας που προέκυψε μέσα από την έκτακτη αυτή κατάσταση.

Οι μεταφηγήσεις επεξήγησης του παρόντος και του παρελθόντος μέσω παραδειγμάτων ή περιπτώσεων που

¹ Βλ. Sergio Rojas. *Tiempo sin desenlace. El Pathos del ocase* [Χρόνος δίχως έκβαση. Το Πάθος της παρακμής], 2020. Sangría ediciones. Σαντιάγο

Han pasado 10 años de la primera edición del texto “Archivo Fotográfico. Manuel Yanulaque Scorda (1850-1934). Historia e imágenes ariqueñas”, texto que sobre la base de la organización de un archivo personal, permitió poner en relieve y otorgar densidad a aspectos poco trabajados por la disciplina de la historia a nivel macrorregional.

Es quizás esta dimensión del trabajo, la que ha envejecido de mejor manera, considerando que fue un archivo el que permitió erigir desde su epistemología (transversalmente aceptada por distintas especialidades en el ámbito de las ciencias sociales y del hombre), una estructura perdurable, estable, debatible e interpretable.

El principio “enunciador” de un archivo que permite con su sola presencia dar cuenta de la existencia en cuanto algo tenga lugar, sigue vigente y sano.

Este anclaje a los grados de certeza y a su principio enunciativo, ha permitido que el pasado acumulado en hechos y acontecimientos, empiece a ser develado desde distintos puntos de vistas emergidos desde un presente caótico y tormentoso, pero a su vez lleno de nuevas dudas y perspectivas.

στηρίζονταν σε προνόμια (εθνοκεντρικά, φυλοκεντρικά, λογοκεντρικά για να αναφέρω μερικά) σήμερα προϋποθέτουν αναλύσεις και μεθοδολογικές βάσεις αφήγησης πιο ανοιχτές που να αποδέχονται και να συμπεριλαμβάνουν το διαφορετικό.

Έχουν περάσει δέκα χρόνια από την πρώτη έκδοση του κειμένου «Φωτογραφικό αρχείο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (1850-1934). Ιστορία και εικόνες από την πόλη της Αρίκα». Με αυτό το κείμενο, βασισμένο στην οργάνωση ενός προσωπικού αρχείου, οι συγγραφείς κατάφεραν να αναδείξουν και να προσδώσουν ειδικό βάρος σε πτυχές που δεν είχαν απασχολήσει πολύ τον επιστημονικό κλάδο της Ιστορίας σε μακροπεριφερειακό επίπεδο.

Πιθανόν να είναι αυτή η διάσταση της εργασίας που έχει ωριμάσει με τον καλύτερο τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη ότι ήταν ένα αρχείο που επέτρεψε την κατασκευή από τη γνωσιολογία (συνολικά αποδεκτή από διαφορετικές ειδικότητες στο πεδίο των Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστήμων) ενός οικοδομήματος ανθεκτικού, σταθερού και ανοιχτού σε διαπραγμάτευση και ερμηνείες.

Ο «δηλωτικός» χαρακτήρας ενός αρχείου που επιτρέπει απλώς με την παρουσία του να κοινοποιήσει την ύπαρξη ενός γεγονότος άμα τη γενέσει του εξακολουθεί να είναι έγκυρος και ακμαίος.

El archivo Yanulaque sigue estando ahí, organizado y esperando ser consultado por quienes tengan preguntas, que hechas desde el presente, exijan dirigirse hacia el pasado.

El relato construido desde el archivo y que en esta ocasión se reedita, ha sido criticado y justipreciado, ratificando con ello el tenor performático de un texto y narración histórica lleno de claroscuros muy propios de la condición humana del biografiado así como del biógrafo. Su lectura crítica o admirada está ahí, invitando a continuar siendo leída.

Hoy su reedición incluye una traducción al Griego, idioma original de Manuel Yanulaque, con la pretensión que su lectura llegue a su cuna y desde ella, se dimensione su aventura y vida.

Χάρη σε αυτόν τον άρρηκτο δεσμό του αρχείου με βαθμούς βεβαιότητας και με το δηλωτικό του χαρακτήρα, το γεμάτο από γεγονότα και συμβάντα παρελθόν μπόρεσε να αρχίσει να αποκαλύπτεται μέσα από διαφορετικές απόψεις, οι οποίες προκύπτουν από ένα χαοτικό και θυελλώδες αλλά και ταυτόχρονα γεμάτο νέες απορίες και προοπτικές παρόν.

Το αρχείο Γιαννουλάκης είναι ακόμη εκεί, οργανωμένο, και περιμένει να ανατρέξουν σε αυτό όσοι έχουν απορίες οι οποίες, όντας διατυπωμένες στο παρόν, επιτάσσουν να αποταυνθούμε στο παρελθόν.

Το αφήγημα που προέκυψε από το αρχείο -αφήγημα το οποίο τώρα επανεκδίδεται- έχει σχολιαστεί και αξιολογηθεί επικυρώνοντας έτσι το διαδραστικό χαρακτήρα ενός κειμένου και μιας ιστορικής αφήγησης γεμάτων αντιθέσεις. Αυτές οι αντιθέσεις αποτελούν ίδια χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης τόσο του βιογραφούμενου όσο και του βιογράφου. Το αφήγημα βρίσκεται εκεί, έτοιμο για μια κριτική ή γεμάτη δέος ανάγνωση και μας καλεί να συνεχίσουμε να το διαβάζουμε.

Σήμερα, η επανέκδοση περιλαμβάνει τη μετάφρασή του στα ελληνικά, τη μητρική γλώσσα του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη, με την πρόθεση η ανάγνωσή της να φτάσει στο λίκνο του και έτσι να να πάρει υπόσταση η περιπέτεια και η ζωή του.

Prólogo a la segunda edición

Πρόλογος δεύτερης έκδοσης

El breve aunque reflexivo cuento de Jorge Luis Borges “Funes el memorioso”¹, da cuenta de los pesares que acompañaron a Ireneo Funes como atormentado protagonista, quien en el relato sufre el terrible mal de hipermnnesia o síndrome del sabio: esto es, recordar todo lo observado y experimentado, con lujo de detalles y recurriendo a métodos mnemotécnicos extremadamente sofisticados, aunque absurdos.

A pesar de su supuesto don y prodigiosa memoria, Ireneo Funes tiene una vida y muerte gris, y su aparente habilidad se pierde en las penumbras del olvido.

El referido texto de Borges es sacado a colación por el crítico literario y filósofo Pedro Gandolfo en el ensayo “De memoria. Un breve elogio” (2016)², donde Gan-

Tο σύντομο αν και αναστοχαστικό διήγημα του Χόρχε Λουίς Μπόρχες «Φούνες, ο μνήμων»¹ ιστορεί τα δεινά του βασανισμένου πρωταγωνιστή Ιρενέο Φούνες. Ο πρωταγωνιστής υποφέρει από την τρομερή πάθηση της υπερμνησίας, γνωστής και ως «σύνδρομο Savant» ή «σύνδρομο του σοφού», δηλαδή από το να θυμάται οτιδήποτε έχει παρατηρήσει και βιώσει, με κάθε λεπτομέρεια, ανατρέχοντας σε μνημοτεχνικές μεθόδους ιδιαίτερα περίτεχνες μα και παράλογες.

Παρά το υποτιθέμενο χάρισμα και την εκπληκτική του μνήμη, η ζωή και ο θάνατος του Ιρενέο Φούνες είναι μοναχικά και η φαινομενική ικανότητά του χάνεται στη σκιά της λήθης.

Το εν λόγω κείμενο του Μπόρχες το αναφέρει ο κριτικός λογοτεχνίας και φιλόσοφος Πέδρο Γκαντόλφο στο δοκίμιο «De memoria. Un breve elogio [Περί μνήμης.

¹ Borges, Jorge Luis. Funes el memorioso, en Ficciones, 1944- Emecé. Buenos Aires.

² Gandolfo, Pedro. De memoria. Un breve elogio, 2016. Ediciones Universidad de Valparaíso. Valparaíso.

¹ Μπόρχες, Χόρχε Λουίς (μετάφραση Αχιλλέα Κυριακίδη). Φούνες, ο Μνήμων, στο *Μυθοπλασίες*, 1990. Ύψιλον. Αθήνα.

dolfo hace dialogar intertextualmente el trasfondo del cuento con procesos más complejos en cuanto la conformación, validez y verosimilitud de la memoria voluntaria e involuntaria del ser humano, teniendo como soporte el análisis de la obra literaria y trascendental de importantes autores de la literatura como Marcel Proust, Ricardo Piglia, Paul Klee, Raúl Ruiz y el mismo Jorge Luis Borges.

De este contrapunto y análisis, Gandolfo otorga una mirada compleja respecto de cómo la humanidad enfrenta la modernidad –y la postmodernidad– y cómo también esta afecta aspectos valiosos del ser: su forma de recordar, otorgar sentido al pasado y constituir en esta operación un relato selectivo, interesado y capaz de condicionar y determinar al sujeto.

Una de estas complejidades se encuentra en la forma en cómo el ser humano constituye su historia propia, utilizando para ello archivos, considerándolos como un registro selectivo de acciones, hechos y acontecimientos relevantes que cada persona significa y utiliza para erigir una personalidad, un carácter y, por tanto, una forma de presentarse en contextos sociales. Una máscara que cada uno posee y que gregariamente constituye diversas y particulares identidades grupales, siendo a su vez la instancia en donde se exhibe una cultura.

Μια σύντομη ελεγεία]» (2016)². Ο Γκαντόλφο δημιουργεί ένα διακειμενικό διάλογο μεταξύ του υπόβαθρου του διηγήματος και μιας σειράς σύνθετων διαδικασιών που μετέχουν στη διαμόρφωση, την εγκυρότητα και την αληθοφάνεια της εκούσιας και ακούσιας ανθρώπινης μνήμης, βασιζόμενος στην ανάλυση του λογοτεχνικού και φιλοσοφικού έργου σημαντικών συγγραφέων όπως ο Μαρσέλ Προυστ, ο Ρικάρντο Πίλια, ο Πάουλ Κλέε, ο Ραούλ Ρουίς και ο ίδιος ο Χόρχε Λουίς Μπόρχες.

Βάσει αυτής της αντίθεσης και ανάλυσης, ο Γκαντόλφο προσφέρει μια σύνθετη ματιά ως προς το πώς αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα τη νεωτερικότητα -και τη μετανεωτερικότητα- αλλά και πώς αυτή επηρεάζει σημαντικές ανθρώπινες πτυχές: πώς θυμόμαστε, πώς προσδίδουμε νόημα στο παρελθόν και πώς -στη διαδικασία αυτή- κατασκευάζουμε ένα αφήγημα επιλεκτικό, μεροληπτικό και ικανό να ορίζει το υποκείμενο.

Ένα από αυτά τα πολυσύνθετα στοιχεία έγκειται στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνει ο άνθρωπος την ίδια του την ιστορία, χρησιμοποιώντας για το σκοπό αυτό αρχεία που αντιμετωπίζει ως μια επιλεκτική καταγραφή σημαντικών πράξεων, γεγονότων και συμβάντων. Το κάθε άτομο προσ-

² Gandolfo, Pedro. De memoria. *Un breve elogio [Περί μνήμης. Μια σύντομη ελεγεία]*, 2016. Ediciones Universidad de Valparaíso. Valparaíso.

Para la Historia como especialidad relevante de las ciencias sociales y humanas, esta situación particular no es irrelevante, en cuanto su consideración analítica determina la forma en que los procesos sociales y culturales son fijados, objetivados, expresados, y si –son estudiados– son capaces de mostrar, a ojos del estudioso, las peculiaridades y aspectos distinguidos que marcaron al sujeto en determinado momento histórico, transformándose en un privilegiado vehículo que permite acceder a un fragmento del ayer, desde el presente.

El acceso a estos fragmentos pone de relieve un elemento constituyente de la Historia no solo como especialidad académica, sino que también es relevante para todo sujeto o colectivo humano que, como lo señala el citado texto de Gandolfo, deriva a la forma en cómo la humanidad vive este proceso, llevando el tema de la operación histórica más allá del mero ejercicio académico, para situarlo en cada uno de nosotros, poniendo con ello en el plano del análisis, el rol de la subjetividad que tanto ha afectado a las ciencias sociales y del hombre.

Ya desde fines del siglo XX, en palabras de Manuel Castells (1996)³, “la sociedad del conocimiento” se ha visto

δίδει νόημα σε αυτά και τα χρησιμοποιεί προκειμένου να κατασκευάσει μια προσωπικότητα, ένα χαρακτήρα και, ως εκ τούτου, τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει εαυτόν στα διάφορα κοινωνικά πλαίσια. Ένα προσωπείο που κατέχει ο καθένας και που, στο κοινωνικό σύνολο, συνιστά διαφορές και ιδιαίτερες ομαδικές ταυτότητες, μιας και αποτελεί το πεδίο έκφρασης ενός πολιτισμού.

Για την Ιστορία ως επιστήμη του τομέα των Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, αυτή η ιδιαίτερη κατάσταση έχει σημασία, διότι η αναλυτική της θεώρηση προσδιορίζει τον τρόπο που οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες καθιερώνονται, αντικειμενοποιούνται, εκφράζονται και –εάν μελετηθούν– μπορούν να δείξουν, στα μάτια του μελετητή, τις ιδιαιτερότητες και τις διακεκριμένες πτυχές που σημάδεψαν το υποκείμενο σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, και επιτρέπουν την πρόσβαση σε ένα στιγμιότυπο του χτες με αφετηρία το σήμερα.

Η πρόσβαση σε αυτά τα στιγμιότυπα όχι μόνο τονίζει ένα δομικό στοιχείο της Ιστορίας ως ακαδημαϊκού τομέα αλλά είναι κάτι το ουσιώδες για κάθε υποκείμενο ή ομάδα ανθρώπων και –όπως επισημαίνει το παραπάνω κείμενο του Γκαντόλφο– κάτι το καθοριστικό στον τρόπο με τον οποίο βιώνουν οι άνθρωποι αυτή τη διαδικασία. Με αυτό τον τρόπο, η ιστορική δραστηριότητα ξεφεύγει από τα όρια μιας απλής ακαδημαϊκής άσκησης και φωλιάζει μέσα στον καθένα από

³ Castells, Manuel. *La era de la información. Economía, Sociedad y Cultura*. Vol. 1, 1996. La Sociedad Red. Alianza Editorial. Madrid.

revolucionada gracias al desarrollo de tecnologías de la información y sus mecanismos de comunicación de contenidos, siendo estos considerados como pilares fundamentales en la generación de conocimiento y su rol como factor de cambio social.

El frenético desarrollo de tecnologías ligadas a plataformas comunicacionales, efectivamente han logrado alterar y catalizar la forma en que los seres humanos registramos, archivamos y reproducimos información.

Hoy el registro de un momento fácilmente lo logramos con solo un click de nuestros dispositivos móviles, generando archivos, los que a su vez pueden ser reproducidos una y otra vez y de forma inmediata.

Desde esta mirada, el archivo y la captura de momentos que indefectiblemente se nos escapan de nuestro registro, hoy poseen un tenor inconmensurable que hace pensar en el tipo de pasado en el que se convertirá este presente objetivado.

Toda objetivación de archivo se cruza con lo anteriormente expuesto: ¿qué recordar?, ¿qué olvidar?, ¿qué perpetuar?, ¿para qué?

εμάς. Συνεπώς, θέτει εντός του πλαισίου της ανάλυσης το ρόλο της υποκειμενικότητας που τόσο έχει επηρεάσει τις Κοινωνικές και τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες.

Ήδη από τα τέλη του 20ου αι., όπως αναφέρει και ο Μανουέλ Καστέλς (1996)³, έχει επέλθει μια επανάσταση στην «κοινωνία της γνώσης» χάρη στην ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας και των μηχανισμών που αυτές παρέχουν για κοινοποίηση περιεχομένου, καθώς αυτοί οι μηχανισμοί θεωρούνται βασικοί πυλώνες στην παραγωγή γνώσης αλλά και λόγω του ρόλου τους ως παράγοντα κοινωνικής αλλαγής.

Οι ραγδαίες εξελίξεις στις τεχνολογίες που σχετίζονται με πλατφόρμες επικοινωνίας έχουν όντως ασκήσει καταλυτική επίδραση και έχουν καταφέρει να μεταβάλουν τον τρόπο με τον οποίο καταγράφουμε, αρχειοθετούμε και αναπαράγουμε πληροφορίες.

Σήμερα η καταγραφή μιας στιγμής επιτυγχάνεται πανεύκολα με ένα απλό κλικ στο κινητό μας, δημιουργώντας αρχεία, τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να αναπαράχθούν ξανά και ξανά με άμεσο τρόπο.

³ Castells, Manuel. *La era de la información. Economía, Sociedad y Cultura [Η εποχή της πληροφορίας. Οικονομία, Κοινωνία και Πολιτισμός]*. Vol. 1, 1996. La Sociedad Red. Alianza Editorial. Madrid.

En la respuesta a estas preguntas es probable encontrar argumentos sentimentales, estéticos, perfomáticos y políticos. Todos válidos por lo demás; pero que en el afán o el furor de querer registrarlo todo, afecta la capacidad ontológica, integradora, hiladora de sentido y narradora del ser humano.

La segunda edición del libro *Archivo Fotográfico*. Manuel Yanulaque Scorda (1850-1934). Historia e imágenes ariqueñas, debe ser entendida como un conjunto; es decir, un archivo que va de la mano con un relato vital que despierta sentido en quienes reconocen en su narración –o en sus silencios– aspectos en común, que ven en la humanidad de Yanulaque y su familia algo más que un archivo fotográfico organizado, que como bien sabemos, no es resultado de una operación inocente.

En el reconocer aspectos comunes o disímiles se encuentra la capacidad de encontrar en un archivo una historia que contar o escuchar. Sin esta entelequia, el archivo es inherente y mecánico.

Από αυτή την άποψη, το αρχείο και η αιχμαλώτιση στιγμών που δεν θα μπορούσαμε να αδράξουμε είναι πλέον αμέτρητα και μας κάνουν να αναρωτιόμαστε τι είδους παρελθόν θα γίνει αυτό το αντικειμενοποιημένο παρόν.

Κάθε αντικειμενοποίηση αρχείου έρχεται αντιμέτωπη με αυτά τα ερωτήματα: τι να θυμηθώ; τι να ξεχάσω; τι να απαθανάτισω; για ποιο λόγο;

Στην απάντηση αυτών των ερωτημάτων είναι πιθανό να βρούμε συναισθηματικά, αισθητικά, καλλιτεχνικά, αλλά και πολιτικά επιχειρήματα. Όλα τους έγκυρα. Ωστόσο η λαχτάρα ή η μανία να καταγράψουμε τα πάντα επηρεάζει τις οντολογικές και σηματοδοτικές ικανότητες του ανθρώπου, καθώς και την ικανότητά του να αφηγείται και να συγχωνεύει στοιχεία σε ένα ενιαίο σύνολο.

Η δεύτερη έκδοση του βιβλίου «Φωτογραφικό Αρχείο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (1850-1934). Ιστορία και εικόνες από την πόλη της Αρίκα» πρέπει να εννοηθεί ως ένα σύνολο, δηλαδή ένα αρχείο αδιαχώριστο από μια αφήγηση ζωής που ξυπνά νοήματα σε όσους αναγνωρίζουν στην αφήγησή του –ή στις σιωπές του– κοινές πτυχές, που βλέπουν στην ανθρωπιά του Γιαννουλάκη και της οικογένειάς του κάτι περισσότερο από ένα οργανωμένο φωτογραφικό αρχείο, που, όπως καλά γνωρίζουμε, δεν είναι αποτέλεσμα μιας αθώας πράξης.

Σ' αυτή την αναγνώριση κοινών ή διαφορετικών στοιχείων έγκειται η ικανότητα να εντοπίσουμε μέσα σε ένα αρχείο μια ιστορία προς αφήγηση ή προς ακρόαση. Δίχως αυτή την ενδελέχεια, το αρχείο είναι αδρανές και μηχανικό.

Índice

6	Prólogo a la tercera edición
10	Prólogo a la segunda edición
19	Agradecimientos
23	Presentación. Huellas familiares y testimonios fotográficos.
28	Introducción. Historia, subjetividad y archivo. Un vínculo necesario.
40	Manuel Yanulaque Scorda. Inmigrante griego en Arica.
69	ARCHIVO E IMÁGENES ARIQUEÑAS
70	La bucólica Arica de ayer
78	El entorno familiar de Manuel Yanulaque Scorda
102	Vínculos con sus orígenes y vida de la colonia griega en Arica
112	La sociedad ariqueña y vida cotidiana en torno a Manuel Yanulaque Scorda
130	Economía ariqueña: el almacén “La Colmena”
138	La despedida del patriarca. La muerte de Manuel Yanulaque Scorda.

Περιεχόμενα

6	Πρόλογος τρίτης έκδοσης
10	Πρόλογος δεύτερης έκδοσης
19	Ευχαριστίες
23	Παρουσίαση. Οικογενειακά ίχνη και φωτογραφικές μαρτυρίες.
28	Εισαγωγή. Ιστορία, υποκειμενικότητα και αρχείο. Ένας απαραίτητος δεσμός.
40	Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς. Έλληνας μετανάστης στην Αρίκα.
69	ΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΡΙΚΑ
70	Η βοσκολική Αρίκα του χθες
78	Το οικογενειακό περιβάλλον του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά
102	Δεσμοί με τις ρίζες και ζωή της ελληνικής παροικίας στην Αρίκα
112	Η κοινωνία της Αρίκα και η καθημερινή ζωή γύρω από τον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά
130	Η οικονομία της Αρίκα: το παντοπωλείο “Λα Κολμένα”
138	Ο αποχαιρετισμός του πατριάρχη. Ο θάνατος του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά.

Agradecimientos

Ευχαριστίες

Εxpresamos nuestra gratitud, principalmente al Fondo Nacional de Desarrollo Cultural y las Artes, que por medio del concurso de proyectos FONDART ámbito regional Arica-Parinacota, apoyó la iniciativa “Historia y fotografía de un inmigrante griego en Arica. Rescate, conservación, puesta en valor y difusión del patrimonio fotográfico de Manuel Yanulaque Scorda (1850–1934)” que tiene como resultado la presente publicación. Este proyecto complementa a otros ejecutados con anterioridad bajo el mismo fondo de financiamiento, fortaleciendo una línea de trabajo sobre archivos históricos regionales.

A la Universidad de Tarapacá, quien lleva más de tres décadas otorgando los espacios para la custodia responsable de documentación histórica y su reflexión crítica a partir del quehacer del Archivo Histórico Vicente Dagnino dependiente del Departamento de Ciencias Históricas y Geográficas de la Facultad de Educación y Humanidades, desde donde se profundi-

Θα θέλαμε να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας, πρωτίστως, στο Εθνικό Ταμείο Ανάπτυξης Πολιτισμού και Τεχνών της Χιλής, το οποίο, μέσω του διαγωνισμού μελετών FONDART της περιφέρειας Αρίκα-Παρινακότα, υποστήριξε την πρωτοβουλία για το έργο «Ιστορία και φωτογραφία ενός έλληνα μετανάστη στην Αρίκα. Διάσωση, διατήρηση, αξιοποίηση και διάδοση της φωτογραφικής κληρονομιάς του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά (1850-1934)», που έχει ως αποτέλεσμα την παρούσα δημοσίευση. Το έργο αυτό συμπληρώνει άλλα προγενέστερα υλοποιημένα με την ίδια πηγή χρηματοδότησης και ενισχύει έναν άξονα δράσης που αφορά ιστορικά αρχεία της περιοχής.

Θα θέλαμε, επίσης, να ευχαριστήσουμε το Πανεπιστήμιο της Ταραπακά, το οποίο, εδώ και περισσότερες από τρεις δεκαετίες εξασφαλίζει τα εχέγγυα για την επίβλεψη της ιστορικής καταγραφής και του κριτικού της αναστοχασμού. Η απαραίτητη συσχέτιση αρχείου και ιστορικής έρευνας εμβαθύνει με τις δραστηριότητες του Ιστορικού

za en la necesaria asociación entre archivo e investigación histórica.

En nuestros fueros personales que circulan entre el afecto y la perfección técnica, saludamos el aporte sustancial de María Eugenia González Yanulaque, por ser el anclaje temporal y memoria viva del pasado de la familia Yanulaque. Sin su colaboración, orden y claridad, este texto habría presentado incertezas normalmente notorias y criticables.

También a Daniel Castillo Ramírez, paciente, sistemático y pulcro colaborador en los procesos archivísticos y de restauración digital del acervo fotográfico de la familia Yanulaque y de la región, especialidad que cultiva día a día en su importante quehacer en el Archivo Histórico Vicente Dagnino.

Junto a él, agradecer también a Felipe Casanova Rojas, joven estudiante de Historia iniciado en el mundo de los archivos e investigación, por su aporte en los procesos de limpieza mecánica, aplicación de estándares de conservación preventiva, elaboración de base datos y descripción de la materialidad fotográfica.

Finalmente a la descendencia del núcleo familiar Yanulaque-Ayala, quienes cuidaron y conservaron por años

Αρχείου Βισέντε Νταγκνίνο¹, το οποίο υπάγεται στο Τμήμα Ιστορίας και Γεωγραφίας της Σχολής Παιδαγωγικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών.

Καθώς εκτιμούμε βαθύτατα αρετές όπως η στοργή και η τεχνική τελειότητα, χαιρετίζουμε την καταλυτική συνεισφορά της Μαρία Εουχένια Γκονσάλες Γιανουλάκε, διότι στάθηκε το αγκυροβόλι μας στο χρόνο και ζωντανή μνήμη του παρελθόντος της οικογένειας Γιαννουλάκη [Yanulaque]². Χωρίς τη συνεργασία της, την τάξη και τη διαύγειά της, αυτό το κείμενο θα είχε παρουσιάσει ασάφειες καταφανείς και κατακριτέες.

Επίσης, εκφράζουμε την ευγνωμοσύνη μας, στον Ντανιέλ Καστίγιο Ραμίρες, τον υπομονετικό, συστηματικό και σχολαστικό συνεργάτη μας στις αρχειακές διαδικασίες και την ψηφιακή αποκατάσταση της φωτογραφικής κληρονομιάς της οικογένειας Γιαννουλάκη αλλά και του τόπου μας. Την εξειδίκευση αυτή καλλιεργεί καθημερινά μέσα από τη σημαντική του δράση στο ΙΑΒΝτ.

¹ Εφεξής ΙΑΒΝτ.

² ΣτΜ: Η πρωτότυπη μορφή του επωνύμου Γιαννουλάκη με τη μεταγραφή του στα ισπανικά κατέληξε να προφέρεται Γιανουλάκε, όπως και εφεξής θα αναφέρονται τα μέλη της οικογένειας.

el material fotográfico que registró los momentos felices y tristes de la vida en familia, sin saber que dicho resguardo con el paso del tiempo, transformaría una simple fotografía en un artefacto de tránsito entre el presente y el pasado.

Επιπλέον, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στο Φελίπε Κασανόβα Ρόχας, νεαρό φοιτητή Ιστορίας, μυημένο στον κόσμο των αρχείων και της έρευνας, για τη συνεισφορά του στις διαδικασίες μηχανικού καθαρισμού, την εφαρμογή προτύπων προληπτικής συντήρησης, τη δημιουργία βάσης δεδομένων και την περιγραφή του φωτογραφικού υλικού.

Τέλος, στους απογόνους της οικογένειας Γιαννουλάκη-Αγιάλα, οι οποίοι, επί σειρά ετών, φρόντισαν και διατήρησαν το φωτογραφικό υλικό που κατέγραψε τις χαρούμενες και λυπηρές στιγμές της οικογενειακής ζωής, χωρίς να γνωρίζουν ότι, με το πέρασμα του χρόνου, αυτή η διαφύλαξη θα μεταμόρφωνε μία απλή φωτογραφία σε ένα τεχνούργημα μετάβασης από το παρελθόν στο μέλλον και αντίστροφα.

PRESENTACIÓN

Huellas familiares y testimonios fotográficos. Entre el olvido y el recuerdo resignificado.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Οικογενειακά ίχνη και φωτογραφικές μαρτυρίες. Μεταξύ λήθης και επανασηματοδοτημένης ανάμνησης.

Desde sus inicios, la fotografía se ha convertido en una fuente testimonial para innumerables e insospechados propósitos. Nacida en el siglo XIX, introdujo un nuevo lenguaje y un inédito soporte material que, en parte, ha desafiado el fundamento central de la cultura occidental moderna: el lenguaje escrito.

Para cada persona la fotografía constituye algo diferente, desde el álbum familiar hasta la comunicación de masas, pasando por su utilización tecnológica en la medicina y la física o empleándola en terapia psicoanalítica y arribando al arte, las ciencias sociales y la historiografía.

Αμα τη εμφανίσει της, η φωτογραφία μετατράπηκε σε μία πηγή μαρτυριών με αμέτρητους και απροσδόκητους σκοπούς. Γεννήθηκε το 19^ο αιώνα και εισήγαγε μια νέα γλώσσα και ένα πρωτοφανές υλικό μέσο, το οποίο, εν μέρει, έχει αμφισβητήσει τις βάσεις του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού, δηλαδή, το γραπτό λόγο.

Για κάθε άνθρωπο, η φωτογραφία συνιστά κάτι διαφορετικό: από το οικογενειακό φωτογραφικό άλμπουμ μέχρι τη μαζική επικοινωνία, περνώντας από την τεχνολογική της χρήση στην ιατρική και τη φυσική ή την αξιοποίησή της στην ψυχαναλυτική θεραπεία και καταλήγοντας μέχρι και την τέχνη, τις κοινωνικές επιστήμες και την ιστορία.

No podemos desconocer que ella posee un carácter ambiguo¹. Por una parte, está aquella visión que considera a la fotografía como entidad que espeja la realidad tal y como ésta es, reflejándola plenamente; es los que en teoría social se denomina visión positivista y es el enfoque que más verosímil parece al sentido común de las personas. De otro lado, tenemos aquella concepción que mira a la fotografía como un registro de miradas en las que intervienen la del fotógrafo, las enciclopedias que portan los distintos espectadores de la imagen y, por supuesto, los contextos que rodean el fenómeno visual. En este sentido, más que una “realidad en sí”, las fotografías vienen a ser “realidades construidas”.

Así, en tanto objeto material de estudio, el análisis y comprensión de las imágenes a un nivel más profundo requiere, a nuestro juicio, tomar en serio la noción de significado otorgado y no mero registro pasivo. En este sentido la historia, como disciplina positivista, se sintió cómoda ante un producto visual que sólo debía ser examinado “en su propio mérito”, sin atribuirle otros atributos que no emanaran de la propia fotografía. Pero gracias a la creación de la Antropología Visual y de los Estudios Visuales (de los que no debemos descartar los avances producidos sobre el particular en la Historia del Arte), que hurgaron más allá de las apariencias, par-

Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ότι η φωτογραφία διαθέτει ένα χαρακτήρα αμφιλεγόμενο¹. Από τη μια πλευρά, υπάρχει εκείνη η θεώρηση που αντιμετωπίζει τη φωτογραφία ως οντότητα η οποία καθρεφτίζει την πραγματικότητα έτσι ακριβώς όπως είναι, αντικατοπτρίζοντάς την με κάθε λεπτομέρεια. Είναι αυτό που στην κοινωνική θεωρία ονομάζεται θετικισμός και αποτελεί την προσέγγιση που φαίνεται πιο αληθοφανής κατά την κοινή λογική. Από την άλλη πλευρά, έχουμε εκείνη την αντίληψη που βλέπει τη φωτογραφία ως μία καταγραφή οπτικών, στις οποίες παρεμβάλλονται η ματιά του φωτογράφου, οι συμβαλλόμενες γνώσεις των διαφόρων θεατών της εικόνας και φυσικά, το πλαίσιο που περιβάλλει το οπτικό φαινόμενο. Οι φωτογραφίες, υπό αυτήν την έννοια, από «αυτούσιες πραγματικότητες» γίνονται «κατασκευασμένες πραγματικότητες».

Έτσι λοιπόν, η εις βάθος ανάλυση και η κατανόηση της εικόνας ως υλικό αντικείμενο μελέτης, κατά τη γνώμη μας, απαιτεί να λάβουμε σοβαρά υπόψη την προσδιδόμενη σημασία και όχι απλώς την παθητική καταγραφή της. Υπό αυτήν την έννοια, η ιστορία, στα πλαίσια του θετικισμού, βολεύτηκε μπροστά σε ένα οπτικό προϊόν, που χρειαζόταν μόνο να εξετάζεται «ως προς την αυταξία του», χωρίς να του προσδίδει άλλα γνωρίσματα που δεν προέρχονται από την ίδια τη φωτογραφία. Όμως,

¹ Philippe Dubois. *El acto fotográfico. De la representación a la recepción*, 1994. Paidós. España.

¹ Βλ. Philippe Dubois. *L'acte photographique et autres essais [Η φωτογραφική πράξη και άλλα δοκίμια]*, 1992. Labor. Bruxelles.

te de la historiografía avanzó en esta nueva dirección, acompañadas todas de la mirada semiológica que nunca abandonó su lugar privilegiado de análisis.

Se alcanza así una verdadera “revolución de la imagen”; la fotografía, al contrario de lo que sucede en la escritura, el o los mensajes nos alcanzan de un solo golpe, no siguen un orden correlativo que transcurre al ritmo de las palabras; lejos de ir reconstituyendo un discurso palabra a palabra, frase a frase, desde una lógica analítica, la imagen fotográfica interpela a la síntesis, a la complejidad holística y a lo total. Sólo posteriormente apreciamos sus connotaciones y nos interpelan y escabullen las denotaciones.

En la fotografía asoman rostros, cuerpos, vestimentas, objetos y paisajes, cada uno con sus propios atributos y todos juntos, a su vez, conducen a la maravilla de un momento arrancado de la continuidad real del pasado, truncando su devenir. La imagen parece inocente, pero oculta a su personaje principal, aquél que no aparece en ella: el fotógrafo. Encuadre, distancia, elementos seleccionados son elecciones que provienen del que toma la imagen; el fotógrafo introduce sus énfasis, enfatiza atributos y opera como censor del producto fotográfico.

Pero la fotografía, ya en sí misma un constructo, nos asoma a un pasado más o menos reciente, que evoca

μέρος της ιστορίας προχώρησε προς μια νέα κατεύθυνση, χάρη στη δημιουργία της οπτικής ανθρωπολογίας και των οπτικών σπουδών (των οποίων τη συνεισφορά οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στην πρόοδο που σημειώθηκε, ιδιαίτερα στον τομέα της ιστορίας της τέχνης), οι οποίες ερεύνησαν πιο πέρα από το φαίνεσθαι, πάντα συντροφευμένες από τη σημειολογική ματιά που ποτέ δεν εγκατέλειψε την προνομιά της θέσης της στην ανάλυση.

Με αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται μία πραγματική «επανάσταση της εικόνας»: στη φωτογραφία, αντίθετα με αυτό που συμβαίνει στο γραπτό λόγο, το μήνυμα φτάνει σε εμάς με μια μόνο ριπή, δεν ακολουθεί μια αλληλουχία που εκτυλίσσεται με το ρυθμό των λέξεων. Δεν ανασυνθέτει σταδιακά το λόγο, λέξη-λέξη, φράση-φράση με μια αναλυτική λογική· αντίθετα, η εικόνα στη φωτογραφία παραπέμπει στη σύνθεση, την ολιστική περιπλοκότητα και το συνολικό. Μόνο μετέπειτα αποτιμούμε τις συνδηλώσεις της, εκείνες μας παρασέρνουν και αφήνουν τις δηλώσεις να ξεγλιστρήσουν.

Στη φωτογραφία ξεπροβάλλουν πρόσωπα, σώματα, ενδύματα, αντικείμενα και τοπία, καθένα με τα δικά του γνωρίσματα και όλα μαζί με τη σειρά τους, οδηγούν στο θαύμα μιας στιγμής ξεριζωμένης από την πραγματική συνέχεια του παρελθόντος, αποκόπτοντάς την από την ειμαρμένη της. Η εικόνα φαίνεται αθώα, αλλά κρύβει το βασικό πρωταγωνιστή της, εκείνον ακριβώς που δεν εμφανίζεται σε αυτή, δηλαδή, το φωτογράφο. Καδράρι-

nostalgias, estimula recuerdos y se muestra consciente y voluntariamente abierta a las miradas de ojos propios y ajenos, cargados de sus propias experiencias vitales, codificando y deconstruyendo a su propia manera lo observado y es que la realidad se mira con conceptos y no con los ojos. Aún en tan plena diversidad de historias personales involucradas, la época de aquellos instantes idos pero recuperados por la imagen, se hallan cruzados por valores y percepciones históricas que no se agotan en la mera singularidad de cada uno. Por ello la fotografía puede ser considerada, con razón, como testimonio inmóvil de instantes que, mientras la imagen perdure, continúen atrapadas en particular presente.

El álbum familiar constituye un vivo reflejo del cambio social y de la estructura y condiciones sociales; expresa jerarquías, replica y modela los símbolos y los estatus imperantes a través del tiempo. En este tipo de álbumes, ya no se representan sólo los grandes acontecimientos; también la cotidianidad de un verano, los momentos gratos que se asocian a efemérides y acontecimientos felices que producen los espacios habitados de la fotografía. En todo caso, por su tiempo histórico las familias, acaso sin saberlo, buscan mostrar estados de ánimo por lo general positivos, propios de una época que privilegia el progreso y el orden “natural” de las cosas, propias del siglo XIX y de la primera mitad del siglo XX.

σμα, απόσταση και επιλεγμένα στοιχεία είναι αποφάσεις που προέρχονται από εκείνον που βγάζει τη φωτογραφία· ο φωτογράφος εισάγει την εστίασή του, επισημαίνει χαρακτηριστικά, και λογοκρίνει το φωτογραφικό προϊόν.

Αλλά η φωτογραφία, που και η ίδια αποτελεί κατασκευή, μας μυεί σε ένα παρελθόν περισσότερο ή λιγότερο πρόσφατο, που προκαλεί νοσταλγία, εγείρει αναμνήσεις. Παρουσιάζεται συνειδητά και οικειοθελώς ανοιχτή σε ιδίες και αποστασιοποιημένες ματιές, που κουβαλούν τις δικές τους εμπειρίες ζωής, κωδικοποιώντας και αποδομώντας με το δικό τους τρόπο το αντικείμενο υπό παρατήρηση, αφού η πραγματικότητα γίνεται αντιληπτή με ιδέες και όχι με τα μάτια. Ακόμα και σε τέτοιο εύρος εμπλεκόμενων προσωπικών ιστοριών, τα περασμένα αλλά ανακτημένα από την εικόνα στιγμιότυπα διασταυρώνονται με αξίες και ιστορικές έννοιες που δεν εξαντλούνται στην απλή μοναδικότητα του καθενός. Για αυτό, η φωτογραφία μπορεί να θεωρηθεί, δικαίως, σταθερή μαρτυρία στιγμιοτύπων που όσο η εικόνα επιβιώνει, εκείνα εξακολουθούν παγιδευμένα σε ένα ιδιότυπο παρόν.

Το οικογενειακό φωτογραφικό άλμπουμ συνιστά μια ζωντανή αντανάκλαση της αλλαγής της κοινωνίας, της δομής και των κοινωνικών συνθηκών. Εκφράζει ιεραρχίες, αντιγράφει και διαμορφώνει τα σύμβολα και τα κυρίαρχα στάτους μέσα στο χρόνο. Σε αυτού του είδους τα άλμπουμ, δεν βρίσκονται πια μόνο τα μεγάλα γεγονότα αλλά και η καθημερινή ζωή κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οι ευ-

Es el caso que se puede apreciar con nitidez en las páginas que siguen; testimonio de una familia de origen europeo que se asienta en Arica y sus valles y se apropia del paisaje construyendo historia en un territorio que desde siempre ha sido cosmopolita y que, como ahora, nos regala un legado que deberá ser valorado por el lector.

Luis Alberto Galdames Rosas

Doctor en Filosofía mención Epistemología de las Ciencias Sociales
Director del Departamento de Ciencias Históricas y Geográficas
Universidad de Tarapacá
Arica

χάριστες στιγμές που συνδέονται με επετείους και ευτυχή συμβάντα που γεννούν οι βιωμένοι τόποι της φωτογραφίας. Σε κάθε περίπτωση, οι οικογένειες, λόγω της ιστορικής στιγμής, ίσως και χωρίς να το ξέρουν, ψάχνουν να επιδείξουν, γενικά, θετικές ψυχικές καταστάσεις, χαρακτηριστικές μιας εποχής που ευνοεί την πρόοδο και τη «φυσική» τάξη των πραγμάτων, όπως απαντώνται το 19^ο αιώνα και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Αυτό μπορεί να εκτιμηθεί ξεκάθαρα στις σελίδες που ακολουθούν· η μαρτυρία μιας οικογένειας ευρωπαϊκής καταγωγής που εγκαθίσταται στην πόλη της Αρίκα² και στις κοιλάδες της και καταλαμβάνει τον τόπο που ανέκαθεν ήταν πολυπολιτισμικός και που, όπως τώρα, μας αφήνει μια κληρονομιά που πρέπει να αποτιμηθεί από τον αναγνώστη.

Λουίς Αλμπέρτο Γκαλντάμες Ρόσας

Διδάκτορας Φιλοσοφίας με ειδίκευση στην Επιστημολογία των
Κοινωνικών Επιστημών
Πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο της Ταραπακά
Αρίκα

2 ΣτΜ: Όπως εξηγείται λεπτομερώς στα ακόλουθα κεφάλαια, η Αρίκα εκείνο τον καιρό ανήκε στο Περού, ενώ περιήλθε στη χιλιανική κυριαρχία το 1929.

INTRODUCCIÓN

Historia, subjetividad y archivo. Un vínculo necesario.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορία, υποκειμενικότητα και αρχείο. Ένας απαραίτητος δεσμός.

Το objeto creado por el hombre con intención de perdurar y no ser olvidado, representa la arrogancia de este por trascender. Por ello su manifestación material como vestigio del pasado es selectiva, intencionada y manipulada. Somos las personas con nuestra entelequia, afectos, sentimientos y cultura quienes le otorgamos sentido y valor¹.

La historia, por naturaleza (sea ésta por método o defecto epistemológico), requiere en sus momentos cruciales de cierta materialidad que conecte el pasado con el presente, y a partir de esta conexión desplegar esfuerzos para entender los hechos del ser humano. La ausencia de vestigios desencadenan desajustes normal-

Καθετί που φτιάχνει ο άνθρωπος με σκοπό την υστεροφημία του αντιπροσωπεύει την αλαζονεία του ίδιου να υπερβεί τα όριά του. Για αυτό το λόγο, η υλική έκφανσή του ως ίχνος του παρελθόντος είναι επιλεκτική, σκόπιμη και διαμεσολαβημένη. Εμείς οι άνθρωποι είμαστε εκείνοι που, με τη δική μας ενδελέχεια, τα πάθη, τα συναισθήματα και την κουλτούρα, της προσδίδουμε νόημα και αξία¹.

Η ιστορία, από τη φύση της, (είτε λόγω μεθοδολογίας είτε λόγω επιστημολογικής αδυναμίας) έχει την ανάγκη στις κρίσιμες και με κάποια υλική υπόσταση στιγμές της να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν και από τη σύνδεση αυτή να ξεκινήσει απόπειρες για την κατανόηση των ανθρώπινων πράξεων. Ελλείψει στοιχείων προκαλού-

¹ Las orientaciones que dirigen este texto han sido tomadas en parte de las propuestas de Paul Ricoeur. *La memoria, la historia y el olvido*, 2004. FCE. Argentina, así como de la lectura de Manuel Cruz. *Filosofía de la Historia*, 2008. Alianza. España.

¹ Οι αρχές που διέπουν αυτό το κείμενο, εν μέρει, προέρχονται από τις προτάσεις του Paul Ricoeur. *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη*, 2013. Ίνδικτος. Ελλάδα, όπως επίσης και από εκείνες του Manuel Cruz. *Filosofía de la Historia [Η φιλοσοφία της ιστορίας]*, 2008. Alianza. España.

mente evidenciables en silencios que vuelven difusos ciertos procesos y momentos del pasado.

Los historiadores saben de esto; no es casual que ante ciertos contextos la historia deje de fluir como narración ante la ausencia testimonial. En ello radica la importancia que poseen los documentos², ya que por razones esenciales, e incluso éticas, su presencia obliga, incomoda y desafía a los analistas a hacerse cargo del pasado desde el presente.

Los historiadores del norte chileno enfrentan en su quehacer muchos de esos silencios, algunos atribuibles a ausencias testimoniales y otros endosables a la falta de agudeza investigadora. La primera de éstas razones, posee una complejidad mayor que va más allá de una cuestión de registro, ya que el silencio también es resultado de la perplejidad perturbadora provocada por fenómenos traumáticos que han caracterizado el devenir histórico regional: guerras, postguerras, imposición de fronteras, migraciones forzadas, militarismo, violencia étnica y política, entre otras calamidades que han marcado con fuerza el carácter de la sociedad regional. ¿Cabe duda de aquello?³

² Entendiéndola en su acepción más amplia, en su diversidad de soportes, sean intangibles o tangibles.

³ Uno de los más conocidos pasajes del *El Narrador* (1936), del profusamente citado filósofo alemán Walter Benjamin, en la traducción e indexación realizada por Pablo Oyarzún, refiere al trauma resultante de

νται ασυνέχειες, οι οποίες, συνήθως, ανιχνεύονται στις αποσιωπήσεις και οι οποίες θολώνουν συγκεκριμένες διεργασίες και στιγμές του παρελθόντος.

Οι ιστορικοί το γνωρίζουν· δεν είναι τυχαίο ότι, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, η ιστορία σταματά να ρέει ως διήγηση λόγω έλλειψης μαρτυριών. Σε αυτό οφείλεται η σημασία που έχουν τα αρχεία², καθώς για ουσιαστικούς λόγους, ακόμη και λόγους ηθικής, η παρουσία τους εξαναγκάζει, ενοχλεί και προκαλεί τους αναλυτές να αναλάβουν την ευθύνη του παρελθόντος, βρισκόμενοι στο παρόν.

Οι ιστορικοί του χιλιανικού βορρά έρχονται αντιμέτωποι στη δουλειά τους με πολλές από αυτές τις σιωπές, μερικές οφειλόμενες στην έλλειψη μαρτυριών και άλλες στην έλλειψη ερευνητικής οξυδέρκειας. Ο πρώτος από αυτούς τους λόγους διαθέτει μια σημαντική πολυπλοκότητα που ξεπερνά ζητήματα καταγραφής, καθώς η σιωπή είναι και αποτέλεσμα της δυσάρεστης αμηχανίας που προκαλείται από τραυματικά φαινόμενα, τα οποία χαρακτηρίζουν την ειμαρμένη της τοπικής ιστορίας: πόλεμοι, μεταπολεμικές περίοδοι, επιβολή συνόρων, αναγκαστική μετανάστευση, στρατιωτικοποίηση, εθνική και πολιτική βία, μερικές από τις συμφορές που έχουν σημαδέψει έντονα

² Με την ευρεία έννοια του όρου, ο οποίος συμπεριλαμβάνει ποικίλες μορφές αρχείων, τόσο υλικές όσο και άυλες.

La historia regional poco a poco ha desplegado esfuerzos para desarrollar abordajes que contengan una dimensión humana de estos procesos, comenzando con esto a desplazar el cánon tradicional en donde el estatus del historiador exigía que éste se hiciese cargo de macroprocesos políticos y económicos, relegando a la auxiliaridad la mirada humana y antropológica de la cuestión.

El siglo XXI ha sido para el desarrollo historiográfico del norte chileno, un momento pródigo en cuanto acentuar la importancia del sujeto en los procesos históricos, recogiendo con este impulso el guante respecto de lo que la historia ha denominado como el “giro antropológico” de ésta. Vuelco necesario para atender y enfrentar los procesos sociales y culturales de la región en que habitamos; con este engarce, la historia regional se vincula con el desarrollo historiográfico mundial, que desde mediados del siglo pasado propugnaba esta relación.

A partir de la valoración del sujeto, el mismo historiador ha debido asumir responsabilidad y definir sus

la experiencia brutal obtenida de los desastres humanitarios como la guerra, ejemplo y simple detalle que a pesar de las dudas, nos inspira al momento para abordar temáticas locales conscientes del conflictivo pasado regional en que nos desenvolvemos. La referencia nos señala que: “Con la Guerra Mundial comenzó a hacerse evidente un proceso que desde entonces no ha llegado a detenerse. ¿No se advirtió que la gente volvía enmudecida del campo de batalla? No más rica, sino más pobre en experiencia comunicable” (Benjamin 2010: 60). Ver Walter Benjamin. *El narrador*, 2010 [1936/1952]. Traducción de Pablo Oyarzún. Metales pesados. Chile.

το χαρακτήρα της τοπικής κοινωνίας. Χωράει άραγε αμβιβολία σε αυτό;³

Η τοπική ιστορία, σιγά σιγά, αποπειράται να αναπτύξει προσεγγίσεις που περιέχουν μια ανθρώπινη διάσταση αυτών των διεργασιών, αρχίζοντας με αυτόν τον τρόπο να αντικαθιστά τον παραδοσιακό κανόνα, στον οποίο το κύρος του ιστορικού αξίωνε να είναι εκείνος ο υπεύθυνος για τις πολιτικές και οικονομικές μακρο-διαδικασίες, προστρέχοντας στην ανθρώπινη και ανθρωπολογική ματιά του ζητήματος μόνο βοηθητικά.

Ο 21^{ος} αιώνας υπήρξε μια γενναιόδωρη στιγμή για την εξέλιξη της ιστορίας του χιλιανικού βορρά, όσον αφορά στην ανάδειξη της σημασίας του υποκειμένου στις ιστορικές διεργασίες, αποδεχόμενη με αυτήν την ορμή την πρόκληση αυτού που η ιστορία έχει κατονομάσει «ανθρωπολογική στροφή» της επιστήμης της ιστορίας. Αυτή ήταν η απαραίτητη ανατροπή για να εξυπηρετήσει

3 Ένα από τα πιο γνωστά χωρία του δοκιμίου *Ο αφηγητής* (1936) του γερμανού φιλοσόφου Βάλτερ Μπένγιαμιν, στον οποίο συχνότατα γίνονται παραπομπές, αναφέρεται στο τραύμα που προκύπτει από τη βάνανση εμπειρία που αποκτάται από τις ανθρώπινες συμφορές, όπως ο πόλεμος, παράδειγμα και απλή λεπτομέρεια που, παρά τις αμβιβολίες, μας εμπνέει όταν έχουμε να αντιμετωπίσουμε τοπικές θεματικές, που συμπεριλαμβάνουν το γεμάτο συγκρούσεις παρελθόν του χώρου που μας περιβάλλει. Η αναφορά μας επισημαίνει ότι: «Με τον Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισε να εκδηλώνεται μια διαδικασία, η οποία έκτοτε δεν σταμάτησε. Κανένας δεν πρόσεξε ότι στο τέλος οι άνθρωποι επέστρεφαν βουβοί από το πεδίο της μάχης όχι πιο πλούσιοι, αλλά πιο φτωχοί σε κοινοποιήσιμη εμπειρία;» (Benjamin 1999: 96). Βλ. Walter Benjamin. *Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας*, 1999 [1936/1952]. Μετάφραση: Φώτης Τερζάκης. Νήσος. Ελλάδα.

posturas frente a su análisis, siendo cada vez más común que éstos hagan explícitos sus “lentes”, miradas de mundo, sesgos e intereses que influyen en su narración. Los estudios y enfoques de nuevo cuño han puesto al historiador como sujeto de estudio, y sus inferencias consideradas como parte del relato por él mismo producido.

Por otro lado, la sociedad global de esta centuria se ha hecho cargo de plantear temas que para ciertos colectivos representan importancia, posicionando problemáticas que requieren que las habilidades historiadoras superen los límites de la objetividad, estableciendo vínculos (y en ocasiones militancia) para llegar a rincones inefables que bajo estructuras metodológicas tradicionales serían difíciles de capturar, aprehender y entender.

En la extensa tradición investigativa y metodológica en ciencias sociales y humanas, las técnicas y metodologías respecto de acceder a la subjetividad del ser humano son múltiples, existiendo una batería importante de herramientas e instrumentos probados, y otros no tanto, para dar cuenta de la complejidad individual del hombre.

Si bien los límites y demarcaciones disciplinarias en ocasiones son defendidos con tenacidad, volviéndose casi impermeables, es cada vez más frecuente que las

kai va antimetwπίσει τις κοινωνικές και πολιτισμικές διεργασίες της περιοχής στην οποία διαμένουμε· με αυτήν την ένωση, η τοπική ιστορία συνδέεται με την εξέλιξη της παγκόσμιας ιστορίας, η οποία από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα υπερασπιζόταν αυτήν τη σχέση.

Από τη στιγμή της εκτίμησης του υποκειμένου, ο ίδιος ο ιστορικός έχει αναγκαστεί να αναλάβει την ευθύνη να καθορίσει τη θέση του ως προς την ανάλυσή του. Έτσι, άρχισε να γίνεται όλο και πιο σύνθημα να δηλώνει ο ιστορικός ξεκάθαρα το πρίσμα του, την κοσμοθεώρησή του, τη μεροληπτικότητα και τα ενδιαφέροντα που επηρεάζουν την αφήγησή του. Οι νεωτερικές μελέτες και προσεγγίσεις τοποθετούν ως υποκείμενο της έρευνας τον ιστορικό και θεωρούν τα συμπεράσματά του ως κομμάτι της αφήγησης που ο ίδιος έχει παράξει.

Από την άλλη πλευρά, η παγκόσμια κοινότητα αυτής της εκατονταετίας έχει αναλάβει να θίξει θέματα που για συγκεκριμένες ομάδες αποκτούν ιδιαίτερη αξία. Θέτει ζητήματα τα οποία απαιτούν οι ιστορικές δεξιότητες να ξεπεράσουν τα όρια της αντικειμενικότητας δημιουργώντας δεσμούς (και ενίοτε να στρατευτούν) για να οδηγηθούν σε ανεξερεύνητες περιοχές, οι οποίες με παραδοσιακές μεθόδους θα ήταν δύσκολο να συλληφθούν, να γίνουν αντιληπτές και να κατανοηθούν.

Στη μακρά ερευνητική και μεθοδολογική παράδοση των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, οι τεχνικές

áreas del conocimiento se abran al establecimiento de puentes y conexiones interdisciplinarias, y en otros casos se construyan colaboraciones multidisciplinarias.

Uno de los puentes que se recogerán en esta investigación, tiene que ver con ciertos guiños dados a una técnica tradicional en los estudios históricos, que también se encuentra presente en otras disciplinas sociales. Nos referimos al género biográfico, el cual ocupa un sitio privilegiado en cuanto a ahondar en las subjetividades del ser humano, pero a su vez posee una incómoda atadura a lo que algunos autores detractores del género han denominado historia-ficción, vocación novelesca o aspiración moralizante.

No obstante, en las últimas décadas estos estudios han sido resignificados y revalorizados mundialmente a partir del desarrollo de la vertiente francesa vinculada a la historia de las mentalidades⁴, historia cultural anglosajona⁵, así como de los enfoques microanalíticos

4 Con un desarrollo prolífico en la escena galesa en los últimos 30 años. Para una lectura de mayor profundidad en cuanto al desarrollo de la biografía y su vínculo con escuelas de pensamiento histórico contemporáneo, se recomienda la revisión del texto de François Dosse. *El arte de la biografía*, 2007. *Entre historia y ficción*. Universidad Iberoamericana. México.

5 Siguiendo el tenor en cuanto sugerir lecturas que definan las trayectorias y “genealogías” que han marcado los énfasis en torno a la historia

και οι μεθοδολογίες για την πρόσβαση στην υποκειμενικότητα του ανθρώπου είναι πολλαπλές, ενώ υπάρχει μια μεγάλη δεξαμενή εργαλείων και οργάνων, άλλα δοκιμασμένα και άλλα όχι ιδιαίτερα, για να εκφραστεί η μοναδική πολυπλοκότητα του ατόμου.

Αν και τα όρια των επιστημονικών πεδίων ενίοτε γίνονται αντικείμενο σθεναρής υπεράσπισης, με αποτέλεσμα να καθίστανται σχεδόν αδιαπέραστα, είναι όλο και πιο σύνηθες να συνδέονται τα διάφορα γνωστικά πεδία με διεπιστημονικές γέφυρες και σε κάποιες περιπτώσεις να δομούνται πολυεπιστημονικές συνεργασίες.

Μία από τις γέφυρες που θα επιλεγθούν σε αυτήν την έρευνα έχει να κάνει με την τάση προς μία παραδοσιακή τεχνική στις ιστορικές σπουδές που κάνει την εμφάνισή της και σε άλλα κοινωνικά πεδία. Αναφερόμαστε στο βιογραφικό είδος, το οποίο κατέχει μια προνομιούχα θέση, όσον αφορά στην εμβάθυνση στις υποκειμενικότητες του ανθρώπου, αλλά διαθέτει, παράλληλα, ένα όχι τόσο βολικό δεσμό με αυτό που κάποιοι επικριτές του είδους έχουν ονομάσει ιστορία-μυθοπλασία, μυθιστορηματική ενασχόληση ή ηθοπλαστική φιλοδοξία.

Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες, αυτές οι μελέτες έχουν επανασηματοδοτηθεί και επανεκτιμηθεί παγκοσμίως με την ανάπτυξη του γαλλικού ρεύματος που συνδέεται με

y microhistóricos desarrollados también desde fines del siglo pasado por conocidos historiadores italianos y españoles⁶.

El aporte de la narración biográfica posee una transversalidad importante en ciencias sociales, considerando que las obras clásicas de la antropología mundial se han soportado en torno a investigaciones de este carácter y las profundidades hacia las que permite acceder; mientras que en la sociología y psicología otorga una importante capacidad de entendimiento al comportamiento colectivo e individual, así como en el relevamiento de experiencias vitales.

Para la historia, en tanto, tal como lo hemos señalado anteriormente, los estudios biográficos confieren espesor a la superficialidad con que el registro histórico oficial aborda situaciones “poco relevantes” para una historia docta, abriendo los espacios y cobertura hacia

la historia de las mentalidades⁴, la anglosajónica política historia⁵, όπως επίσης και τις μικροαναλυτικές και μικροϊστορικές προσεγγίσεις, οι οποίες αναπτύχθηκαν στα τέλη του περασμένου αιώνα από γνωστούς ιταλούς και ισπανούς⁶ ιστορικούς.

Η συνεισφορά της βιογραφικής αφήγησης ενυπάρχει με ουσιαστικό τρόπο στις κοινωνικές επιστήμες, εάν αναλογιστεί κανείς ότι τα κλασικά έργα της παγκόσμιας ανθρωπολογίας έχουν στηριχθεί στο πλαίσιο μελετών αυτού του είδους και μέχρι το σημείο που της επιτρέπεται η πρόσβαση. Παράλληλα, στην κοινωνιολογία και την ψυ-

en sus giros contemporáneos, se sugieren las lecturas de Peter Burke. *Formas de Historia Cultural*. 2000. Alianza Editorial. España; y del mismo autor, *¿Qué es la historia cultural?* (2006) PAIDOS. España. Así como el excelente sumario desarrollado por Justo Serna y Anacleto Pons 2013, *La Historia Cultural. Autores, obras, lugares* (2005). AKAL. España.

6 Independiente de los textos ya clásicos que requieren de su obligatoria revisión (Carlo Ginzburg, Giovanni Levi, Emmanuel Le Roy, entre otros), un acertado recorrido en torno a su desarrollo y estado del arte se logra en el texto de Justo Serna y Anacleto Pons. *Cómo se escribe la microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg*. 2000. Cátedra. España.

4 Με μια πλούσια εξέλιξη στη γαλλική σκηνή τα τελευταία 30 χρόνια. Για εμβάθυνση στο θέμα της εξέλιξης του βιογραφικού είδους και το δεσμό της με σύγχρονες σχολές ιστορικής σκέψης, προτείνεται η ανάγνωση του έργου του François Dosse. *El arte de la biografía. Entre historia y ficción [Η τέχνη της βιογραφίας. Μεταξύ ιστορίας και μυθοπλασίας]*. 2007. Universidad Iberoamericana. México.

5 Πιστοί στη γραμμή βιβλιογραφικών προτάσεων που καθορίζουν την πορεία και των «γενεαλογιών» που έχουν σημαδέψει σύγχρονες στροφές της ιστορίας, προτείνονται τα έργα του Peter Burke. *Varieties of Cultural History [Είδη πολιτισμικής ιστορίας]*. 1997. Cornell University Press. Great Britain, και του ίδιου συγγραφέα *Τι είναι πολιτισμική ιστορία*; 2009. Μετάφραση: Σπύρος Σηφάκης. Μεταίχμιο. Ελλάδα. Επίσης προτείνεται η εξαίρετη σύνοψη των Justo Serna y Anacleto Pons 2013, *La Historia Cultural. Autores, obras, lugares [Η πολιτισμική ιστορία. Συγγραφείς, έργα, τόποι]*. 2005. AKAL. España.

6 Εκτός από τα ήδη κλασικά έργα, των οποίων η ανάγνωση απαιτείται οπωσδήποτε (Κάρλο Γκίνζμπουργκ, Τζοβάνι Λέβι, Εμμανουέλ Λε Ρουά μεταξύ άλλων), μια επιτυχής ανασκόπηση της προόδου στον τομέα αποτελεί το έργο των Justo Serna y Anacleto Pons. *Cómo se escribe la microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg [Πώς γράφεται η μικροϊστορία. Δοκίμιο για τον Κάρλο Γκίνζμπουργκ]*. 2000. Cátedra. España.

temas y problemas nuevos, así como a códigos y rincones que por sus características no serían visibles por otras artes y técnicas investigativas.

Estos códigos normalmente se encuentran encriptados en soportes que gracias a su escasa atención y subvaloración, guardan consigo importante información visible solo para quienes atienden y “ven” su valor. Así, la documentación que los estudios históricos tradicionales consideraban como fuentes de segundo orden en relación a la prioridad oficial, como por ejemplo diarios personales, colecciones epistolares, correspondencia, objetos personales, registros iconográficos (fotografía, películas, videos) han comenzado a ser valorados, poniendo, dicho sea de paso, desafíos para quienes emprenden su estudio en cuanto a la validez de su interpretación⁷.

A pesar que esta emergencia haya sido asimilada y compartida por el gremio de historiadores y otros científicos sociales, a nivel nacional los estudios empíricos siguen siendo escasos en comparación a su notable desarrollo teórico y conceptual. Los estudios cualitativos que desarrollan seria y espesamente aspectos relativos a la

χολογία προσδίδει μια σημαντική δεξιότητα κατανόησης της συλλογικής και ατομικής συμπεριφοράς, όπως επίσης και την παρατήρηση κρίσιμων εμπειριών.

Για την ιστορία, όπως επισημάναμε και προηγουμένως, οι βιογραφικές μελέτες προσδίδουν βάρος στον επιφανειακό τρόπο με τον οποίο η επίσημη ιστορική καταγραφή αντιμετωπίζει καταστάσεις «μείζονος σημασίας» για μια διανοητική ιστορία, ανοίγοντας το πεδίο σε νέα θέματα και προβλήματα, όπως επίσης σε κώδικες και τόπους, οι οποίοι, λόγω των χαρακτηριστικών τους δεν θα ήταν ορατοί από άλλες τέχνες και ερευνητικές τεχνικές.

Αυτοί οι κώδικες, συνήθως, βρίσκονται κρυπτογραφημένοι σε μέσα που, χάρη στη λιγοστή προσοχή και την υποτίμηση που τους γίνεται, κρύβουν μέσα τους σπουδαίες πληροφορίες, ορατές μόνο σε εκείνους που προσέχουν και «βλέπουν» την αξία τους. Έτσι, τα τεκμήρια που οι ιστορικές σπουδές θεωρούσαν ως δευτερεύουσες πηγές, π.χ. προσωπικά ημερολόγια, συλλογές επιστολών, αλληλογραφία, προσωπικά αντικείμενα, οπτικοακουστικές καταγραφές (φωτογραφίες, ταινίες, βίντεο) έχουν αρχίσει να εκτιμώνται, δημιουργώντας, θα λέγαμε, προκλήσεις για εκείνους που ξεκινούν την έρευνά τους, όσον αφορά την εγκυρότητα της ερμηνείας τους⁷.

⁷ Una visión amplia y genealógica respecto de los estudios que otorgan valoración al uso de la imagen en enfoques históricos, en Peter Burke. *Visto y no visto. El uso de la imagen como discurso histórico*. 2005. Crítica. España.

⁷ Μια ευρεία και γενεαλογική θεώρηση όσον αφορά στις μελέτες που προσδίδουν αξία στη χρήση της εικόνας σε ιστορικές προσεγγίσεις, βλ. Peter Burke. *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*. 2003. Με-

subjetividad (como los afectos, sensibilidades, ideas o mentalidades) aún son subdesarrollados o, en su defecto, livianamente tratados, quedando normalmente en la consigna y discurso.

Durante décadas, la coautora de este texto, Ariela González Yanulaque, nieta del inmigrante griego Manuel Yanulaque Scorda (1850–1934, asentado en Arica desde 1874), mantuvo la custodia del importante archivo personal fotográfico, epistolar y de objetos personales legados por Manuel. Ariela, el año 2010, tomó la decisión de iniciar las gestiones para que éste se sistematizara, conservara y difundiera a través de la gestión conjunta entre el Archivo Histórico Vicente Dagnino de la Universidad de Tarapacá⁸ y el linaje Yanulaque.

De esta manera, los recuerdos fotográficos familiares que hasta ese momento se mantenían lejos del interés intruso de terceros, pasaron –y pasarán– a tener una exposición pública, transformando sus imágenes en una composición que será “leída” por gran parte de la comunidad regional y nacional⁹.

El carácter de esta colaboración fue dejando en evidencia una mutua obsesión por el pasado, sus vestigios, sus

Μολονότι η κοινότητα των ιστορικών και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν αφομοιώσει και συμερίζονται αυτές τις νέες εξελίξεις στη Χιλή, οι εμπειρικές μελέτες εξακολουθούν να είναι λιγοστές σε σύγκριση με την αξιοσημείωτη θεωρητική και εννοιολογική εξέλιξή τους. Οι ποιοτικές μελέτες που αναπτύσσουν με σοβαρότητα και περιεκτικότητα σχετικές με την υποκειμενικότητα πλευρές (π.χ. τα ενδιαφέροντα, τις ευαισθησίες, τις ιδέες ή τις νοοτροπίες) είναι ακόμα ελλιπώς ανεπτυγμένες. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις, οι μελετητές πραγματεύονται με ελαφρότητα αυτές τις πτυχές και μένουν σε ένα επιφανειακό επίπεδο που περιορίζεται συνήθως σε «συνθήματα» και διαγγέλματα.

Επί δεκαετίες, η συνεργάτιδα στη συγγραφή αυτού του κειμένου, Αριέλα Γκονσάλες Γιανουλάκε, εγγονή του έλληνα μετανάστη Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά (1850–1934, εγκατεστημένου στην Αρίκα από το 1874), ανέλαβε τη φύλαξη ενός σημαντικού προσωπικού φωτογραφικού αρχείου, συλλογής επιστολών και προσωπικών αντικειμένων κληροδοτημένων από τον Εμμανουήλ. Η Αριέλα, το έτος 2010, πήρε την απόφαση να εκκινήσει τις διαδικασίες έτσι ώστε να συστηματικοποιηθεί αυτό το υλικό, να συντηρηθεί και να διαδοθεί μέσω της συνεργατικής διαχείρισης από το ΙΑΒΝτ του Πανεπιστημίου της Ταπακά και από την οικογένεια Γιανουλάκε.

⁸ En adelante AHVD

⁹ El proyecto culmina con la creación del Fondo Fotográfico Manuel Yanulaque Scorda (en adelante FMYS), bajo custodia del AHVD

τάφραση: Ανδρέας Ανδρέου. Μεταίχιμο. Ελλάδα.

silencios y la necesidad por acceder a éstos de alguna forma “objetiva” desde la óptica archivística sin perder de vista la mirada historiadora. Esta coincidencia hizo que sobre la base de la materialidad fotográfica familiar en torno a Manuel, y la mirada especialista de *archive-ro* e historiador, se emprendiera una aventura de mayor complejidad, como lo es la elaboración pretenciosa de una narración expuesta en un libro que entregue al lector no solamente un medio que difunda una “historia”, sino que a su vez persuadiera e invitara al lector a mirar el relato y el cuerpo de imágenes en su calidad de “vestigios”, y a partir de ello despertar valoraciones individuales y subjetivas, sean éstas juicios históricos, obtención de datos, evocación de recuerdos, nostalgia, o simplemente goce estético.

El archivo fotográfico de Manuel Yanulaque Scorda posee una cualidad única, que es hacer visible en imágenes la historia de un inmigrante europeo llegado a una sociedad regional multicultural, multiétnica y convulsionada hacia la segunda mitad del siglo XIX y comienzos del XX¹⁰. El relato visual elaborado desde sus

¹⁰ Registros realizados por el circuito de fotógrafos que desarrollaban su hermoso oficio dentro del área centro sur andina, siendo común encontrar fotografías de especialistas tacneños, arequipeños y limeños, así como también paceños. Entre el material circulante en el archivo Yanulaque es posible reconocer el trabajo de Juan Manuel Anda de Tacna, el prestigioso estudio de Max Vargas en Arequipa y el estudio Ugarte en Lima. En Bolivia, el trabajo de Luis Gismondi (La Paz). A nivel local, no hay claridad respecto de los artistas ariqueños

Με αυτόν τον τρόπο, τα οικογενειακά φωτογραφικά αναμνηστικά, στα οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή δε μπορούσαν να παρεισφρήσουν τρίτοι, έγιναν και –θα παραμείνουν– ανοιχτά στο κοινό, μεταμορφώνοντας τις εικόνες σε μια σύνθεση που «θα διαβαστεί» από μεγάλο μέρος της κοινωνίας σε τοπικό και εθνικό επίπεδο⁸.

Αυτή η συνεργασία έφερε στο φως μια αμοιβαία εμμονή για το παρελθόν, τα ίχνη του, τις σιωπές του και την ανάγκη να προσεγγιστούν όλα αυτά με κάποιον «αντικειμενικό» τρόπο με μια αρχειακή οπτική χωρίς να χαθεί η ιστορική ματιά. Αυτή η σύμπτωση έδωσε την ώθηση ώστε, βασιζόμενοι στο φωτογραφικό οικογενειακό υλικό του περιβάλλοντος του Εμμανουήλ αλλά και στη ματιά του εξειδικευμένου διαχειριστή αρχείων και του ιστορικού να ξεκινήσει μια περίπλοκη περιπέτεια, όπως η φιλόδοξη επεξεργασία μιας αφήγησης, η οποία εκτίθεται σε ένα βιβλίο που παραδίδει στον αναγνώστη όχι μόνο ένα μέσο που λέει μια «ιστορία», αλλά με τη σειρά του οραματίζεται να πείσει και να προσκαλέσει τον αναγνώστη να εξετάσει το αφήγημα και το σώμα των εικόνων ως προς την ποιότητα των «ιχνών» και με αυτήν την αφετηρία να ξυπνήσει ατομικές και υποκειμενικές αποτιμήσεις, είτε αυτές είναι ιστορικές κρίσεις, απόκτηση πληροφοριών, ανάκληση αναμνήσεων, νοσταλγία είτε απλώς αισθητική απόλαυση.

⁸ Το έργο ολοκληρώνεται με τη δημιουργία του Φωτογραφικού Αρχείου Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά (εφεξής ΦΑΕΓΣ) υπό την αιγίδα του ΙΑΒΝτ.

registros fotográficos posee una composición que contiene elementos de la vida que pocas veces se hacen evidentes, y que van desde su asentamiento en la ciudad de Arica, la nostalgia por el terruño dejado atrás, la formación de vínculos afectivos y amistades entrañables, al surgimiento del amor y a la formación de una familia; pero también también refleja los sinsabores de haberse visto inserto en procesos de la historia ariqueña de la cual no mucho se habla, como lo es la situación de la postguerra del Pacífico, la convulsión y tensiones de un momento que sacó a relucir las peores características del ser humano, pero también hicieron despertar sentimientos positivos como la solidaridad, comprensión, compasión y empatía con quien sufre.

que tempranamente (siglo XIX) realizaron fotografía, aunque sí podemos señalar el profuso uso de fotografía y cámaras, atendiendo el importante número de fotos de factura cotidiana. A comienzos del siglo XX se reconoce el trabajo local desarrollado por el estudio Pastén (padre), Fernández, López y Saravia. A mediados de la centuria desarrollaban fotografía los hermanos Pastén (con presencia en Tacna y Arica), Torao Notoy, Estudios Gutiérrez, y Castillo, entre otros. Independiente de esta producción local, mucha de la imaginería ariqueña conocida correspondió a fotógrafos de paso, misiones exploratorias y artísticas o corresponsalías periodísticas que levantaron fotografías de buena factura y calidad técnica, que actualmente poseen mucho valor artístico y patrimonial, destacando también su papel dentro de la comunidad ariqueña (se sugiere ver la experiencia espontánea que hace circular a nivel masivo y por medio de redes sociales, el sitio de facebook “Ese Arica de Antes”, que día a día pone en valor desinteresadamente el acervo fotográfico local, rescatando la imaginaria de buena factura profesional, pero también apelando al rescate de fotos domésticas, cotidianas e íntimas que otorgan una profundidad inimaginada a dicho archivo virtual).

Το φωτογραφικό αρχείο του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά διαθέτει μια μοναδική ιδιότητα να κάνει ορατή, μέσα από εικόνες, την ιστορία ενός ευρωπαίου μετανάστη, ο οποίος έφτασε σε μια κοσμοπολίτικη και πολυεθνική επαρχιακή κοινωνία, η οποία βίωνε αναταραχές κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}⁹. Το οπτικό αφήγημα που προέκυψε από τις φωτογραφικές καταγραφές διαθέτει μια σύνθεση με βιογρα-

9 Καταγραφές πραγματοποιημένες από τους φωτογράφους που ασκούσαν το όμορφο επάγγελμά τους στη νοτιοκεντρική περιοχή των Άνδεων, καθώς ήταν συνηθισμένο να βρίσκει κανείς φωτογραφίες δεξιοτεχνών από την Τάκνα, την Αρεκίπα και τη Λίμα, όπως επίσης και από τη Λα Πας. Ανάμεσα στο υλικό που υπάρχει στο αρχείο Γιαννουλάκη διακρίνεται η δουλειά του Χουάν Μανουέλ Άντα από την Τάκνα, το διακεκριμένο στούντιο του Μαξ Βάργκας στην Αρεκίπα και το στούντιο Ουγκάρτε στη Λίμα. Στη Βολιβία, η δουλειά του Λουίς Γκισμόντι (Λα Πας). Σε τοπικό επίπεδο, δεν υπάρχει σαφήνεια όσον αφορά τους καλλιτέχνες της Αρίκα που από νωρίς (19^{ος} αιώνας) ασχολούνταν με τη φωτογραφία, αν και σίγουρα μπορούμε να διαπιστώσουμε την ευρεία χρήση της φωτογραφίας και φωτογραφικών μηχανών που εξυπηρετούσαν το σημαντικό καθημερινός παραγόμενο αριθμό φωτογραφιών. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναγνωρίζεται η τοπική δουλειά που πραγματοποιήθηκε από το στούντιο Παστέν (πατέρας), Φερνάντες, Λόπες και Σαράβια. Στα μέσα του αιώνα ασχολούνταν με τη φωτογραφία οι αδερφοί Παστέν (με παρουσία στην Τάκνα και την Αρίκα), ο Τοράο Νοτόι, τα Στούντιο Γκουτιέρρες και Καστίγιο, μεταξύ άλλων. Πέρα από αυτήν την τοπική παραγωγή, μεγάλο μέρος του φωτογραφικού υλικού της Αρίκα αντιστοιχεί σε περιπλανώμενους φωτογράφους, εξερευνητικές και καλλιτεχνικές αποστολές και δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις που δημιούργησαν φωτογραφίες υψηλού επιπέδου και τεχνικής αρτιότητας, οι οποίες σήμερα διαθέτουν μεγάλη αξία πολιτιστικής κληρονομιάς και κατέχουν σημαντική θέση στην κοινωνία της Αρίκα (προτείνεται να δει κανείς την επιρροή που έχει η σελίδα του facebook «Αυτή η Αρίκα του Πριν» [Ese Arica de Antes], η οποία διακινείται σε μαζικό επίπεδο και χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέρα με τη μέρα προβάλλει αφιλοκερδώς τη φωτογραφική κληρονομιά του τόπου, διασώζοντας τις εικόνες υψηλής επαγγελματικής αξίας, αλλά και προωθώντας τη διάσωση οικιακών, καθημερινών και προσωπικών φωτογραφιών που προσδίδουν ένα ασύλληπτο βάθος στο προαναφερθέν ψηφιακό αρχείο).

La invitación es que su lectura no sea sólo una pesquisa ilustrativa, sino que considere experiencias de vida, la de Manuel, su linaje, incluso la de los autores y quienes colaboraron en este trabajo, con el fin de establecer una cognición compartida que otorgue un significado más profundo a su *performance* y que lo lleve un paso más allá de lo obvio.

...

φικά στοιχεία που λίγες φορές γίνονται εμφανή και που εκτείνονται από την εγκατάστασή του στην πόλη της Αρίκα, περνούν από τη νοσταλγία για την πατρίδα που άφησε πίσω και τη δημιουργία συναισθηματικών δεσμών και στοργικών φιλικών σχέσεων και φτάνουν ως την εμφάνιση του έρωτα και τη δημιουργία οικογένειας· επίσης, όμως, αντικατοπτρίζει την πίκρα του να έχει γίνει αυτόπτης μάρτυρας διεργασιών της ιστορίας της Αρίκα για την οποία δεν λέγονται πολλά, όπως η περίοδος μετά τον πόλεμο του Ειρηνικού, οι αναταραχές και οι εντάσεις μιας ιστορικής στιγμής που έφερε στην επιφάνεια τα χειρότερα ανθρώπινα χαρακτηριστικά αλλά ταυτόχρονα αφύπνισε θετικά συναισθήματα όπως η αλληλεγγύη, η κατανόηση, η ενσυναίσθηση και η συμπόνια για τον κατατρεγμένο.

Σας προσκαλούμε η ανάγνωσή σας να μην περιοριστεί απλώς σε μια παρατήρηση εικόνων αλλά να αναλογιστείτε τις εμπειρίες ζωής του Εμμανουήλ, των απογόνων του, ακόμα και των συγγραφέων και εκείνων που συνεργάστηκαν σε αυτήν τη δουλειά ώστε να αναδυθεί μια συλλογική γνώση που να προσδίδει ένα πιο βαθύ νόημα σε αυτό το διαδραστικό έργο όπου συμμετέχετε ενεργά ως αναγνώστες και που θα σας πάει ένα βήμα πιο πέρα από το προφανές.

...

MANUEL YANULAQUE SCORDA

Inmigrante griego en Arica

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗΣ ΣΚΟΡΔΑΣ

Έλληνας μετανάστης στην Αρίκα

Manuel Yanulaque Scorda (1850), nativo de la isla de Paros, en la cuenca del Mediterráneo europeo, hacia la segunda mitad del siglo XIX emprendió la aventura más grande de su vida al dejar el seno de su país para buscar horizontes en territorios desconocidos. Sin planes y sin contactos, el viaje a Sudamérica seguramente calmó temporalmente el ímpetu aventurero del joven griego.

Existen algunos antecedentes familiares que lo ligan a un oficio inquieto: marinero. Mas no sabemos si fue su carácter u otras razones las que lo hicieron emigrar en soledad y no volver jamás a la tierra de sus orígenes. Manuel Yanulaque, a pesar de añorar entrañablemente su Grecia natal, nunca retornó a ella.

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (1850), αιγαιο-πελαγίτης γεννημένος στην Πάρο, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έβαλε πλώρη για τη μεγαλύτερη περιπέτεια της ζωής του, αφήνοντας πίσω την πατρίδα, για να αναζητήσει νέους ορίζοντες σε άγνωστα μέρη. Δίχως σχέδια και δίχως γνωστούς, το ταξίδι στη Νότια Αμερική πρέπει να καταλάγιασε προσωρινά την ορμή του περιπετειώδη νέου.

Η οικογενειακή παράδοση τον ένωσε με το ανήσυχο επάγγελμα του ναυτικού. Ωστόσο, δεν ξέρουμε αν ήταν η προσωπικότητά του ή άλλοι λόγοι που τον οδήγησαν να πάρει το δρόμο της ξενιτιάς μόνος και να μην ξαναγυρίσει ποτέ στα πάτρια εδάφη. Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης, παρότι νοσταλγούσε την πατρίδα, ποτέ του δεν επέστρεψε.

Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα το έτος που ξεκίνησε το ταξίδι του για τη Νότια Αμερική, αν και στην απογραφή

No hay certeza respecto del año de inicio de su aventura sudamericana, aunque datos censales de 1924¹ indican que Manuel, al momento de ser encuestado, declaró cincuenta años de residencia en Arica, por lo que su arribo debió ser el año 1874, contando en ese momento con 19 años de edad.

En este desembarco Manuel sólo traía consigo sus pertenencias personales, incluyendo su reliquia ortodoxa labrada por artesanos de algún pueblo costero bañado por el mar Egeo. El ícono tiene una inscripción que lo data del año 1788, aunque algunos peritos lo han fechado en algún momento del siglo XVI.

Hoy, tres siglos más tarde, dicha reliquia mantiene este significado familiar, pasando de mano en mano, y de generación en generación, siendo un artefacto que une a la descendencia de Manuel con sus orígenes.

El hecho que Manuel la haya considerado en su valija de viaje, habla de lo importante de su fe, creencias y necesidades espirituales ante un viaje incierto.

Manuel arribó Arica en el momento que ésta pertenecía administrativamente a las provincias sureñas del Perú.

του 1924¹ ο Εμμανουήλ δήλωσε ότι κατοικούσε πενήντα χρόνια στην πόλη της Αρίκα, που σημαίνει πως πρέπει να έφτασε το 1874, σε ηλικία, δηλαδή, 19 ετών.

Σε εκείνο το ταξίδι, ο Εμμανουήλ για μοναδικές του αποσκευές είχε τα προσωπικά του είδη, μεταξύ των οποίων ήταν και μια χειροποίητη εικόνα, φιλοτεχνημένη σε κάποιο παραλιακό χωριό, ποτισμένη με την αλμύρα του Αιγαίου. Σύμφωνα με την επιγραφή, η εικόνα είναι του 1788, αν και κάποιοι ειδικοί την τοποθετούν στο 16^ο αιώνα.

Σήμερα, τρεις αιώνες αργότερα, το κειμήλιο αυτό διατηρεί το οικογενειακό του νόημα, περνώντας από χέρι σε χέρι κι από γενιά σε γενιά, συνδετικός κρίκος μεταξύ των απογόνων του Εμμανουήλ και της καταγωγής του.

Το ότι ο Εμμανουήλ την συμπεριέλαβε στα υπάρχοντα που πήρε στο ταξίδι του δείχνει πόσο θεοσεβούμενος άνθρωπος ήταν αλλά και πόσο σημαντική ήταν η θρησκευτική πίστη κι οι πνευματικές ανησυχίες σε ένα αβέβαιο ταξίδι.

Ο Εμμανουήλ έφτασε στην Αρίκα όταν η πόλη ανήκε διοικητικά στις νότιες επαρχίες του Περού. Σίγουρα εκείνο τον καιρό ήταν μια ήρεμη πόλη –ηρεμία που διατηρείται ως τα σήμερα– κι αποτελούνταν από έναν πολύ μικρό

1 AHVD. Volumen 343. Relato que se complementa con el dato oral familiar que señalaba que Manuel habría vivido el terremoto y maremoto de 1877.

1 IABNτ, τόμος 343. Στοιχείο που επιβεβαιώνεται από την προφορική οικογενειακή πληροφορία ότι ο Εμμανουήλ έζησε το σεισμό και το παλιρροϊκό κύμα του 1877 στην Αρίκα.

Ícono ortodoxo con inscripción de 1788. Manuel lo incluyó en su valija de viajero, acompañando la aventura de Grecia al sur peruano.

Εικόνα με επιγραφή 1788. Ο Εμμανουήλ τη συμπεριέλαβε στις αποσκευές του και τον συντρόφευσε στην περιπέτεια από την Ελλάδα ως το νότιο Περού.

FMYS 032

Isla de Paros, el pueblo de origen de Manuel Yanulaque Scorda. La postal de fecha indeterminada es resguardada en el álbum familiar.

ΦΑΕΓΣ 032

Πάρος, γενέτειρα του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά. Η καρτ ποστάλ, αγνώστου ημερομηνίας, φυλάσσεται στο οικογενειακό άλμπουμ.

La ciudad, que seguramente manifestaba la calma propia que aún es posible de palpar, estaba compuesta por una población citadina escasa en comparación a la abundancia poblacional valluna, serrana y altiplánica², donde el espacio urbano poseía un carácter cosmopolita con un importante componente de población forastera proveniente de otras provincias peruanas, así como el característico aporte boliviano, y el no menor aporte chileno, europeo y asiático en orden decreciente³.

Sostenida económicamente por su actividad portuaria y aduanera, la ciudad mantenía el estatus adquirido desde tiempos de la colonia española y momentos prehispánicos, de ser el punto nodal de articulación en el área centro surandina.

Al momento del arribo de Manuel, Arica era el punto costero de ingreso hacia las zonas interiores del sur peruano (Tacna–Puno), ejerciendo también de tradicional

αστικό πληθυσμό σε σύγκριση με τον εκτενή πληθυσμό των κοιλάδων στα υψίπεδα των Άνδεων². Η αστική περιοχή είχε κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, μιας και σημαντικό μέρος του ξενόφερτου πληθυσμού προερχόταν από άλλες περουνικές επαρχίες αλλά ήταν, επίσης, αισθητή η βολιβιανή, η χιλιανική, η ευρωπαϊκή και η ασιατική παρουσία, κατά φθίνουσα σειρά³.

Η οικονομία της πόλης βασιζόταν στη λιμενική και τελωνειακή δραστηριότητα. Η Αρίκα διατηρούσε την αίγλη που κατείχε από την εποχή της ισπανικής αποικιοκρατίας αλλά και από εποχές πριν την άφιξη των Ισπανών, την αίγλη μιας πόλης που αποτελούσε κόμβο στην κεντρική ζώνη των νότιων Άνδεων.

2 De acuerdo a datos censales de 1866, la población urbana de Arica ascendía a 2.846 habitantes, mientras que en sus valles y espacios precordilleranos y altiplánicos concentraban a 5.170 personas. Ver Rodrigo Ruz, Alberto Díaz y Luis Galdames. *Población andina de las provincias de Arica y Tarapacá. El censo inédito de 1866*. 2008. Ediciones Universidad de Tarapacá. Chile; y Luis Galdames, Rodrigo Ruz y Alberto Díaz. *Arica y sus valles en el siglo XIX. Estudio del censo de 1866*. 2008. Ediciones Universidad de Tarapacá. Chile.

3 El censo de 1866 arroja una composición de 1.514 ariqueños netos, nacidos en la provincia de Arica, a los que se suman 669 personas provenientes de otras provincias peruanas, 295 bolivianos, 186 europeos, 21 asiáticos, 21 sudamericanos, 4 americanos del norte y 16 indeterminados. Ver Luis Galdames et. al 2008. Op. cit.

2 Σύμφωνα με δημογραφικά στοιχεία του 1866, ο αστικός πληθυσμός της Αρίκα ανερχόταν σε 2.846 κατοίκους, ενώ στις κοιλάδες της και στις περιοχές που εκτείνονται στους πρόποδες και στα υψίπεδα των Άνδεων συγκεντρώνονταν 5.170 ψυχές. Βλ. Rodrigo Ruz, Alberto Díaz y Luis Galdames. *Población andina de las provincias de Arica y Tarapacá. El censo inédito de 1866 [Πληθυσμός των Άνδεων στις επαρχίες της Αρίκα και Ταραπακά. Η αδημοσίευτη απογραφή του 1866]*. 2008. Ediciones Universidad de Tarapacá. Chile, καθώς και Luis Galdames, Rodrigo Ruz y Bλ. Alberto Díaz. *Arica y sus valles en el siglo xix. Estudio del censo de 1866 [Η Αρίκα και οι κοιλάδες της τον 19ο αιώνα. Μελέτη της απογραφής του 1866]*. 2008. Ediciones Universidad de Tarapacá. Chile.

3 Σύμφωνα με την απογραφή του 1866, η σύνθεση του πληθυσμού ήταν 1.514 κάτοικοι γεννημένοι στην επαρχία της Αρίκα, 669 κάτοικοι προερχόμενοι από άλλες επαρχίες του Περού, 295 Βολιβιανοί, 186 Ευρωπαίοι, 21 Ασιάτες, 21 Νοτιοαμερικανοί, 4 Βορειοαμερικανοί και 16 απροσδιόριστης καταγωγής. Βλ. Luis Galdames et. al 2008. Op. cit.

Arica, Panorama

No. 3042. Propiedad del Editor Carlos Brandt, Valparaíso.

FMYS 519-520-521

ΦΑΕΓΣ 519-520-521

engarce con las alturas de Bolivia, el que se fortaleció y modernizó posteriormente con la construcción del ferrocarril Arica-La Paz⁴.

Estas características hicieron que la bucólica Arica de antaño, a pesar de su carácter cansino, poseyera un frenético dinamismo portuario, ferroviario y comercial, por lo que su centro de actividades se concentraba en torno al puerto, bullante de servicios aduaneros, estaba portuaria, transporte de carga ferroviaria y tránsito de viajeros, siendo el borde costero el eje articulador de la ciudad en la vida urbana.

Quizás Manuel Yanulaque era un conocedor de la situación sudamericana, surperuana y ariqueña al momento de decidir embarcarse hacia los nuevos rumbos, o quizás solamente el azar sumado, al ímpetu juvenil, conjugó en su arribo. De cualquier forma, las características socioeconómicas de Arica entrada la segunda mitad del siglo XIX, fueron el ambiente propicio para el desarrollo de las potencialidades de Manuel.

Tempranamente en Arica, Manuel establece vínculos con un importante personaje de ascendencia italiana en la ciudad, don Domingo Pescetto Ceppi (1836-1904), sujeto que representaba el arquetipo en cuanto al éxi-

Όταν έφτασε ο Εμμανουήλ, η Αρίκα ήταν το σημείο άφίξης μέσω της θάλασσας προς τις περιοχές του νότιου Περού (Τάκνα-Πούνο), αλλά και παραδοσιακό πέρασμα προς τις βολιβιανές ορεινές περιοχές, γεγονός που ενισχύθηκε και εκμοντερνίστηκε με την κατασκευή του σιδηρόδρομου Αρίκα-Λα Πας⁴.

Αυτά τα χαρακτηριστικά έκαναν την άλλοτε βουκολική Αρίκα, παρά τους αργούς ρυθμούς της, να αποκτήσει έναν πολύ έντονο δυναμισμό λιμενικής, σιδηροδρομικής και εμπορικής δραστηριότητας. Η κίνηση επικεντρωνόταν στο λιμάνι, που έσφυζε από τελωνειακές υπηρεσίες, φορτωτικές δραστηριότητες αλλά και σιδηροδρομικές μεταφορές εμπορευμάτων και επιβατών. Η παραλιακή ζώνη αποτελούσε τον κεντρικό άξονα στην αστική ζωή της πόλης.

Όπως ο Εμμανουήλ να γνώριζε την κατάσταση που επικρατούσε στη Νότια Αμερική και συγκεκριμένα στο νότιο Περού και την Αρίκα, όταν αποφάσισε να βάλει πλώρη για νέους ορίζοντες ή ίσως να ήταν απλώς η τύχη σε συνδυασμό με το νεανικό ενθουσιασμό που τον έβγαλαν εκεί. Όπως και να 'χει, οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της Αρίκα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ήταν το κατάλληλο περιβάλλον για να αξιοποιήσει ο Εμμανουήλ τις δυνατότητές του.

⁴ Ver Alberto Díaz, Rodrigo Ruz, Luis Galdames y Alejandro Tapia. *El Arica peruano de ayer. Siglo XIX*, 2012. En *Atenea* N° 505: 159-184.

⁴ Βλ. Alberto Díaz, Rodrigo Ruz, Luis Galdames y Alejandro Tapia. *El Arica peruano de ayer. Siglo XIX [Η περουβιανή Αρίκα του χτες. 19^{ος} αιώνας]*, 2012. En *Atenea* N° 505: 159-184.

FMYS 414

1904. Manuel Yanulaque retratado en su madurez por Juan Manuel Anda, fotógrafo establecido en la ciudad de Tacna.

ΦΑΕΓΣ 414

1904. Φωτογραφία του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη σε ώριμη ηλικία από το Χουάν Μανουέλ Άντα, φωτογράφο εγκατεστημένο στην Τάκνα.

FMYS 448

1881. Domingo Pescetto, de origen itálico (Savona) y último alcalde peruano en Arica, estableció fuertes vínculos con Manuel Yanulaque, siendo importante referente en su vida.

ΦΑΕΓΣ 448

1881. Ο Ντομίνγκο Πεσέτο, ιταλικής καταγωγής (Σαβόνα) και τελευταίος Διοικητής του Περού στην Αρίκα, ανέπτυξε στενούς δεσμούς με τον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη, για τον οποίο και υπήρξε σημαντικό σημείο αναφοράς σε όλη του τη ζωή.

to de las empresas personales migratorias en el sur del Perú. Este italiano proveniente de Savona y llegado a Arica, se transformó como muchos de su compatriotas en un próspero comerciante, llegando con los años a posicionarse como el último Alcalde de la administración peruana en los críticos momentos de la guerra peruano-chilena.

Su relación con Pescetto fue profunda, cómplice y fortalecida con el tiempo. Esta complicidad se refleja en el hecho de que fue Domingo quien le presentó a Manuel a la mujer con quien compartiría su vida, María Esperanza Ayala Corvacho, fuerte mujer ariqueña nacida en 1853, componente de la poderosa familia Corvacho, que la tradición y la historia reconocen como una de la más antiguas familias netamente ariqueñas y de estirpe afrodescendiente.

María y Manuel habrían comenzado su relación hacia 1879, considerando que en 1880 nace su hija primogénita, María. Ambos formalizarían el vínculo casándose en 1891, mientras que su casamentero, Domingo Pescetto, también adquirió nupcias en 1881 con otra mujer afrodescendiente, Melchora Cornejo Corvacho, prima de María Esperanza.

Este hecho ligó a ambos europeos con la tradición local, asumiendo parentesco sanguíneo y familiar con las principales castas de raza negra ariqueña, hecho no

Ο Εμμανουήλ στην Αρίκα σύντομα ήρθε σε επαφή με μια σημαντική προσωπικότητα της πόλης, τον ιταλικής καταγωγής Ντομίνγκο Πεσέτο Τσέπι (1836-1904), ο οποίος αποτελούσε πρότυπο επιτυχημένου μετανάστη με ιδιόκτητες επιχειρήσεις στο νότιο Περού. Αυτός ο Ιταλός, καταγόμενος από τη Σαβόνα, έφτασε στην Αρίκα και κατέληξε να διαχειρίζεται, όπως πολλοί συμπατριώτες του, μια ακμάζουσα επιχείρηση. Με τα χρόνια μάλιστα, έφτασε να κατέχει τη θέση του τελευταίου Διοικητή του Περού στις κρίσιμες στιγμές του Πολέμου του Ειρηνικού.

Τον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη και τον Ντομίνγκο Πεσέτο τους έδενε μια βαθιά φιλία, μια σχέση συντροφικότητας που δυνάμωνε με το πέρασμα του χρόνου. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι ο Ντομίνγκο ήταν αυτός που σύστησε στον Εμμανουήλ τη γυναίκα με την οποία θα μοιραζόταν τη ζωή του, τη Μαρία Εσπεράνσα Αγιάλα Κορβάτσο, μια δυναμική γυναίκα, γεννημένη στην Αρίκα το 1853, μέλος της ισχυρής οικογένειας των Κορβάτσο, τους οποίους η παράδοση και η ιστορία αναγνωρίζουν ως μία από τις παλαιότερες βέρες οικογένειες της Αρίκα, η οποία ανήκε και στην τοπική κοινότητα αφρικανικής καταγωγής.

Η Μαρία και ο Εμμανουήλ πιθανότατα έσμιξαν γύρω στο 1879, δεδομένου ότι το 1880 γεννιέται η πρωτότοκη κόρη τους, η Μαρία. Η σχέση επισημοποιήθηκε με γάμο το 1891. Ο Ντομίνγκο Πεσέτο, χάρη στον οποίο γνωρίστηκαν, παντρεύτηκε το 1881, επίσης με γυναίκα αφρι-

menor considerando que este atributo arraigó a ambos migrantes con el terruño y la cultura afroariqueña.

El vínculo entre Manuel y Domingo Pescetto posteriormente se afianzó cuando la primogénita de los Yanulaque–Ayala adquiriera nupcias con Pedro, hijo de los Pescetto–Cornejo, situación que los emparentó.

De la unión Yanulaque–Ayala nacieron diez hijos: María (1880), Juan (1882), José (1884), Jorge (1885), Manuel (1887), Catalina (1889), Bárbara (1890), Juan 2° (1893), Leonidas (1895) y Esperanza (1897). De éstos, Manuel y María Esperanza sufrieron la pérdida temprana de Juan (fallecido a los nueve años) y Jorge a los robustos veinte años, sumiendo a la familia en una profunda tristeza.

La educación de su descendencia fue tempranamente para el matrimonio la principal empresa donde concentraron sus esfuerzos, por esta razón todos sus hijos fueron enviados a realizar sus estudios a importantes colegios de la zona centroandina, como el Colegio de Monjas Nuestra Señora del Rosario de Arequipa, el Instituto Superior de la ciudad de Puno y a los establecimientos chilenos Colegio de Señoritas de la Inmaculada Concepción en Copiapó, y el Colegio Mc Kay de Valparaíso.

κανικής καταγωγής, τη Μελτσόρα Κορνέχο Κορβάτσο, ξαδέρφη της Μαρία Εσπεράνσα.

Αυτό το γεγονός έδεσε τους δυο Ευρωπαίους με την τοπική κοινότητα, μιας και απέκτησαν δεσμούς αίματος με τις σημαντικότερες οικογένειες αφρικανικής καταγωγής της Αρίκα, γεγονός διόλου αμελητέο, μιας και τους ενσωμάτωσε στον τόπο και στην αφρικανική κουλτούρα, που είχε ήδη ριζώσει από καιρό στην περιοχή.

Ο δεσμός μεταξύ του Εμμανουήλ και του Ντομίνγκο Πεσέτο θα γινόταν ακόμη στενότερος. Για την ακρίβεια, μετατράπηκε σε συγγενικό δεσμό, όταν η πρωτότοκη των Γιαννουλάκη-Αγιάλα παντρεύτηκε τον Πέδρο, γιο των Πεσέτο-Κορνέχο.

Το ζεύγος Γιαννουλάκη-Αγιάλα απέκτησε δέκα παιδιά: τη Μαρία (1880), το Χουάν (1882), το Χοσέ (1884), το Χόρχε (1885), το Μανουέλ (1887), την Καταλίνα (1889), την Μπάρμπαρα (1890), το δεύτερο Χουάν (1893), το Λεωνίδα (1895) και την Εσπεράνσα (1897). Από αυτά τα δέκα παιδιά, ο Εμμανουήλ και η Μαρία Εσπεράνσα θρήνησαν τον πρώιμο χαμό του Χουάν, ο οποίος απεβίωσε στα εννιά του, καθώς και του Χόρχε στο άνθος των 20 χρόνων του, βυθίζοντας την οικογένεια σε βαθιά θλίψη.

Η μόρφωση των παιδιών τους ήταν για το ζευγάρι από νωρίς η βασική προτεραιότητα στην οποία επικέντρω-

FMYS 609

1883. La joven pareja,
conformada por Manuel y
María Esperanza junto a su
primogénita, María.

ΦΑΕΓΣ 609

1883. Το νεαρό ζεύγος,
Εμμανουήλ και Μαρία
Εσπεράνσα, μαζί με την
πρωτότοκη κόρη τους Μαρία.

FMYS 382

1891. Celebración del cumpleaños de María Esperanza en el sector de las Chimbas, espacio importante dentro de la cultura afroariqueña. Fotografía de Juan Manuel Anda.

ΦΑΕΓΣ 382

1891. Γιορτή για τα γενέθλια της Μαρία Εσπεράνσα στην περιοχή Τσίμπας, μέρος ιδιαίτερης σημασίας για την κοινότητα αφρικανικής καταγωγής της Αρίκα. Φωτογραφία του Χουάν Μανουέλ Άντα.

FMYS 369

1901. Catalina y Bárbara Yanulaque Ayala en clases de pintura en el Colegio de Monjas Nuestra Señora del Rosario de Arequipa.

ΦΑΕΓΣ 369

1901. Η Καταλίνα και η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα σε μαθήματα ζωγραφικής στο σχολείο Καλογραιών της Παναγίας του Ροσάριο της Αρεκίπα.

FMYS 370

1901. Catalina y Bárbara Yanulaque Ayala en clases de bordado en el Colegio de Monjas Nuestra Señora del Rosario de Arequipa.

ΦΑΕΓΣ 370

1901. Η Καταλίνα και η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα σε μαθήματα κεντήματος στο σχολείο Καλογραιών της Παναγίας του Ροσάριο της Αρεκίπα.

Sin lugar a dudas, los desafíos del cambio de siglo fueron un factor importante para las decisiones del visionario Manuel, quien aventajado por su experiencia europea fue afincando la idea de desarrollar actividades en su vida que estuvieran al nivel y exigencias del tránsito de los tiempos.

Los comienzos de la vida de Manuel en el Perú de la segunda mitad del siglo XIX, se habían dado en un contexto óptimo para la exitosa proliferación del comercio, rubro liderado por europeos, especialmente italianos, quienes desarrollaron importantes emprendimientos económicos en todo el sur peruano. Emprendimientos relacionados al comercio mayorista y minorista, agencias aduaneras, especulación inmobiliaria y agricultura. Esta situación posteriormente habría mejorado bajo el contexto postguerra del Pacífico, considerando la supuesta imparcialidad europea frente al conflicto diplomático chileno-peruano que se extendió hasta 1929⁵.

En este contexto Manuel se inició como hombre de negocios, instalándose hacia 1890 con un pequeño despacho ubicado en la denominada calle San Marcos, esquina calle del Colegio (actual Colón). Posteriormente, contando con mayores recursos se traslada al Pasaje Chucuito (actual pasaje Sangra), esquina 28 de Julio (actual Sotoma-

san τις προσπάθειές τους. Γι' αυτό το λόγο, έστειλαν όλα τους τα παιδιά σε σημαντικά σχολεία των κεντρικών Άνδεων, όπως το σχολείο Καλογραιών της Παναγίας του Ροσάριο στην Αρεκίπα, το Ανώτατο Ίδρυμα της πόλης του Πούνο και τα χιλιανικά ιδρύματα Σχολείο Κορασίδων της Αμώμου Συλλήψεως στο Κοπιαπό και το Σχολείο Μακ Κέι στο Βαλπαραΐσο.

Το δίχως άλλο, οι προκλήσεις της αλλαγής του αιώνα υπήρξαν σημαντικός παράγοντας στις αποφάσεις του οραματιστή Εμμανουήλ, ο οποίος, με το πλεονέκτημα που του έδινε η εμπειρία στην Ευρώπη, άρχισε να καλλιεργεί την ιδέα να αναπτύξει δραστηριότητες στη ζωή του που να ανταποκρίνονται στις συγκυρίες.

Τα πρώτα βήματα της ζωής του στο Περού το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ο Εμμανουήλ τα έκανε στις πλέον κατάλληλες συνθήκες για την επιτυχή έκβαση του εμπορίου, τομέα που κυριαρχούσαν οι Ευρωπαίοι, ειδικά οι Ιταλοί, οι οποίοι ανέπτυξαν σπουδαίες οικονομικές επιχειρήσεις σε όλο το νότιο Περού. Οι δραστηριότητές τους σχετίζονταν με το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τις τελωνειακές υπηρεσίες, το εμπόριο ακινήτων και τη γεωργία. Αυτή η κατάσταση αργότερα θα βελτιωνόταν, έπειτα από τον Πόλεμο του Ειρηνικού, μιας και η Ευρώπη τήρησε ουδέτερη, όπως λέγεται, στάση στις διπλωματι-

⁵ Ver Díaz, Alfonso. *Presencia Italiana en la ciudad de Arica: 1885-1950*, 2000. Ediciones Universidad de Tarapacá, Chile.

FMYS 374

Frontis del almacén
“La Colmena” fundado en 1890.

ΦΑΕΓΣ 374

Πρόσοψη του καταστήματος “Λα
Κολμένα”, ιδρυθέν το 1890.

yor), donde se instala con un almacén más amplio cuyo segundo piso lo utilizó como casa habitación. Como resultado de la prosperidad económica, compra y construye una segunda etapa del almacén que le permite ampliar el local, tener grandes bodegas y oficinas.

El almacén denominado “La Colmena”, abasteció entre los años 1890 y 1980 a la comunidad ariqueña de abarrotes, licorería, ferretería, vidriería, géneros, loza, zapatería, moda europea, etc., aprovisionando en sus primeros años, además de Arica, a las ciudades de Tacna, Arequipa y La Paz.

Los años de bonanza económica, cultivaron en Manuel el espíritu benefactor, manteniendo hasta su vejez los aportes económicos al Hospital San Juan de Dios y a las religiosas Hijas de Santa Ana que allí trabajaban, así como a la Primera Compañía de Bomberos Bernardo O’Higgins. Del mismo modo, servía a eventuales compatriotas de paso o aventurados en Arica, como nexos con el Consulado de Grecia existente en Valparaíso, representado por el señor George Mustakis y en Santiago por el señor Teodoro Panussi.

Si bien el siglo XIX se presentó a Manuel como el momento para desarrollarse económicamente, el cambio de siglo trajo consigo el hacer frente a la perturbadora realidad que cubrió y marcó literalmente a fuego la historia de Arica en dicho transitar. Manuel Yanulaque

κός χιλιανο-περουβιανές διαφορές, που θα κρατούσαν ως το 1929⁵.

Σε αυτές τις ιστορικές συγκυρίες, έκανε ο Εμμανουήλ τα πρώτα του βήματα ως επιχειρηματίας. Γύρω στο 1890, εγκαταστάθηκε σε ένα μικρό γραφείο στη γωνία της οδού Σαν Μάρκος με την οδό Ντελ Κολέχιο (η οποία σήμερα ονομάζεται Κολόν). Αργότερα, όταν πια διέθετε περισσότερους πόρους, μεταφέρεται στη γωνία Πασάχε Τσουκουίτο (σημερινό Πασάχε Σάνγκρα) με 28 Ιουλίου (σημερινή Σοτομαγιόρ), όπου και ανοίγει ένα μεγαλύτερο κατάστημα, το δεύτερο όροφο του οποίου χρησιμοποίησε ως κατοικία. Η οικονομική ευημερία έφερε την αγορά και κατασκευή ενός δεύτερου τμήματος του καταστήματος, πράγμα που του επιτρέπει να επεκτείνει το χώρο και να έχει μεγάλες αποθήκες και γραφεία.

Το κατάστημα ονομαζόταν «Λα Κολμένα» και από το 1890 έως και το 1980, εφοδίαζε την κοινότητα της Αρίκα με είδη μπακαλικής και κιγκαλερίας, ποτά, υαλικά και κουζινικά είδη, υφάσματα, είδη υπόδησης, ευρωπαϊκή μόδα, κ. ά. Μάλιστα τα πρώτα χρόνια, εκτός από την Αρίκα, εφοδίαζε και τις πόλεις της Τάκνα, της Αρεκίπα και της Λα Πας.

5 Βλ. Díaz, Alfonso. *Presencia Italiana en la ciudad de Arica: 1885– 1950* [Ιταλική παρουσία στην πόλη της Αρίκα: 1885-1950], 2000. Ediciones Universidad de Tarapacá, Chile.

vivió la Guerra del Pacífico en el sangriento escenario local, siendo la tradición oral familiar la que nos señala que Manuel y María Esperanza, embarazada, tuvieron que huir de la asolada ciudad en los duros momentos de la Batalla de Arica, debiendo refugiarse como muchos ariqueños en la profundidad del Valle de Azapa, donde quizás recibieron la acogedora familiaridad de la casta Corvacho.

El drama de la guerra y sus repercusiones se extendieron en Arica por un período de 49 años (1880–1929), situando a las ciudades de Tacna y Arica en el centro del interés nacional y mundial, por su condición de indefinición respecto su soberanía nacional chilena o peruana, y la expectativa de sus comunidades ante un plebiscito que finalmente nunca llegaría, siendo zanjado salomónicamente en 1929.

Esta situación afectó directa y dolorosamente la vida de Manuel quien, ya viudo desde 1916, se había concentrado en la prosperidad de su negocio. El primer golpe, producto de este ambiente, llegó tres años luego de su viudez, cuando su hija María fuera expulsada al Perú junto a su esposo Pedro, hijo de su entrañable amigo Domingo Pescetto, como resultado de las políticas de hostigamiento impulsadas por los dispositivos estatales, y también por la población chilena contra plebiscitarios peruanos, de los que Domingo, Pedro y María eran férreos representantes.

Ta χρόνια της οικονομικής ευμάρειας ο Εμμανουήλ καλλιέργησε φιλανθρωπικό πνεύμα. Ως τα βαθιά γεράματα συνεισέφερε οικονομικά στο νοσοκομείο Σαν Χουάν ντε Ντιός και στη θρησκευτική αδελφότητα Κόρες της Αγίας Άννας, μέλη της οποίας εργάζονταν εκεί, καθώς και στον Πρώτο Πυροσβεστικό Λόχο Μπερνάρντο Ο'Χίγκινς. Επίσης, εξυπηρετούσε συμπατριώτες που ενδεχομένως περνούσαν ή έψαχναν την τύχη τους στην Αρίκα, ως σύνδεσμος με το Προξενείο της Ελλάδας που υπήρχε στο Βαλπαραΐσο, με εκπρόσωπο τον Κο. Γεώργιο Μουστάκη και στο Σαντιάγο τον Κο. Θεόδωρο Πανούση.

Παρότι ο 19^{ος} αιώνας ήταν για τον Εμμανουήλ η κατάλληλη στιγμή για οικονομική ανάπτυξη, η αλλαγή του αιώνα έφερε μαζί της μια ταραγμένη πραγματικότητα που έμελλε να σημαδέψει την ιστορία της Αρίκα. Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης έζησε τις αιματοβαμμένες στιγμές του Πολέμου του Ειρηνικού και, σύμφωνα με την προφορική παράδοση της οικογένειας, εγκατέλειψε την καταστραμμένη πόλη μαζί με τη Μαρία Εσπεράνσα έγκυο, τις δύσκολες στιγμές της Μάχης της Αρίκα, για να βρουν καταφύγιο, όπως και πολλοί άλλοι κάτοικοι της πόλης, στα βάθη της Κοιλάδας της Ασάπα. Εκεί, ίσως, τους υποδέχτηκε η φιλόξενη οικογένεια των Κορβάτσο.

Η τραγωδία του πολέμου και ο αντίκτυπος που είχε στην Αρίκα κράτησαν 49 χρόνια (1880-1929). Οι πόλεις της Τάκνα και της Αρίκα βρέθηκαν στο κέντρο του εθνικού και παγκόσμιου ενδιαφέροντος λόγω της μη καθορισμέ-

Brazaletes con el que Pedro Pescetto se identificó como peruano-ariqueño durante su exilio en Lima.

Περιβραχιόνιο με το οποίο δήλωνε ο Πέδρο Πεσέτο ότι ήταν Περουβιανός από την Αρίκα όσο βρισκόταν εξόριστος στη Λίμα.

FMYS 326

Fotografía del Estudio Ugarte con retoque. Evocación Postal del Arica peruana perteneciente a Pedro Pescetto y María Yanulaque en el exilio.

ΦΑΕΓΣ 326

Ρετουσαρισμένη φωτογραφία του στούντιο Ουγκάρτε. Αναμνηστική ποστάλ από την περουβιανή Αρίκα, την οποία και είχαν μαζί τους ο Πέδρο Πεσέτο και η Μαρία Γιανουλάκε στην εξορία.

Afiche plebiscitario pro-causa peruana perteneciente a Pedro Pescetto y María Yanulaque en su exilio. Documento que hasta el día de hoy forma parte del archivo Yanulaque.

Αφίσα που προωθούσε το δημοψήφισμα υπέρ του Περού, την οποία και είχαν μαζί τους ο Πέδρο Πεσέτο και η Μαρία Γιανουλάκε στην εξορία. Ως σήμερα αποτελεί μέρος του αρχείου Γιαννουλάκη.

María Yanulaque y Pedro Pescetto vivieron el destierro en Lima y Moquegua, desde donde observaban el desarrollo del complicado conflicto que afectaba a Tacna y Arica a la distancia, pero muy conscientes e informados de su pulso local⁶.

A este primer golpe, se sumó luego el autoexilio de su hijo mayor, José en 1926, quien decidió optar por el doloroso auto extrañamiento a partir de los crueles acosos anti-peruanos, ya bastante conocidos en la historiografía regional, siendo recordado el episodio del asalto y destrucción parcial del “Teatro Nacional”⁷ de su propiedad, hecho traumático que impulsó su partida a Lima. Años más tarde, se sumaría a José su hermano Leónidas. Un tercer golpe.

Con su familia disgregada producto del drama de la postguerra, los últimos años de Manuel estuvieron marcados por este dolor. No obstante y con un espíritu fuerte distinto al abatimiento, Manuel administró los bienes de los familiares y de sus amigos expulsados al Perú.

⁶ Objetos personales de Pedro a su retorno a la Arica ya chilena en 1931, hablan de sus anhelos en el extrañamiento. Pedro atesoró durante años los ejemplares del famoso pasquín peruano nacionalista “La voz del sur”, así como otros objetos testimonio de su destierro expuestos en esta publicación, materiales que permanecieron resguardados en la casa de Manuel.

⁷ Ver Bresani, Raúl. “La Casa Yanulaque en Arica: Homenaje a un peruano”, 2013. *Boletín Institucional Benemérita Sociedad de Auxilios Mutuos de Señoras de Tacna*, N°5: 6–7.

νης εθνικής κυριαρχίας τους μεταξύ Χιλής και Περού, αλλά και λόγω των προσδοκιών που είχαν οι κοινότητες τους για ένα δημοψήφισμα που, τελικά, ποτέ δεν θα διεξαγόταν, μιας και στο θέμα δόθηκε σολομώντεια λύση το 1929.

Αυτή η κατάσταση είχε άμεση και οδυνηρή επίπτωση στη ζωή του Εμμανουήλ, ο οποίος, χήρος ήδη από το 1916, είχε επικεντρωθεί στην ευημερία της επιχείρησής του. Τρία χρόνια μετά το θάνατο της γυναίκας του, ήρθε το πρώτο χτύπημα ως απόρροια των συνθηκών, όταν η κόρη του Μαρία απελάθηκε στο Περού μαζί με το σύζυγό της, Πέδρο, γιο του αγαπητού του φίλου Ντομίνγκο Πεσέτο, ως αποτέλεσμα των πολιτικών παρενόχλησης που προωθούσαν οι κρατικοί μηχανισμοί αλλά και ο χιλιανικός πληθυσμός κατά των Περουβιανών που υποστήριζαν το δημοψήφισμα· ο Πέδρο κι η Μαρία ήταν θερμοί υποστηρικτές.

Η Μαρία Γιανουλάκε κι ο Πέδρο Πεσέτο πέρασαν την εξορία στις πόλεις της Λίμα και της Μοκέγουα, από όπου παρακολουθούσαν τις εξελίξεις της περίπλοκης διαμάχης που ταλάνιζε την Τάκνα και την Αρίκα. Αν και ήταν μακριά, είχαν πλήρη συνείδηση και ενημέρωση για τον παλμό αυτών των πόλεων⁶.

⁶ Προσωπικά αντικείμενα του Πέδρο κατά την επιστροφή του στη χιλιανική πλέον Αρίκα το 1931 μαρτυρούν τη λαχτάρα του όσο βρισκόταν στην εξορία. Ο Πέδρο φύλαξε για χρόνια τα αντίτυπα της περουβιανής εθνικι-

Al complicado escenario político y diplomático que determinó el fin de la década de 1920, se sumó la crisis económica mundial desatada en 1929, situación que afectó los negocios internacionales sostenidos por Manuel. En este período se provocó el descenso de los vínculos comerciales europeos, y un detrimento de la influencia en el área centro-sur-andina de “La Colmena”, perdiendo sus vínculos con Arequipa y La Paz, por lo que ésta se volcó al abastecimiento local, giro que mantuvo hasta el momento de su cierre en la década de 1980.

A pesar de las dificultades que presentaba el comienzo de la década de 1930, el nuevo decenio trajo consigo grandes alegrías personales para el viejo Manuel, ya que la firma del Tratado de 1929 puso fin –en el papel– al acoso anti peruano reinante en Arica y Tacna; de modo tal que volvieron a Arica los exiliados en los duros tiempos del plebiscito.

Manuel vio en 1931 el retorno de María y Pedro, así como el de José, que luego de emprender aventuras en el altiplano chileno, administrando la pulpería de las azufreras de Tacora y Aguas Calientes, regresó a la ciudad de Arica dedicándose al comercio independiente. Leonidas, en tanto, regresó a trabajar en el almacén de la vieja casona.

En sus últimos años de vida, Manuel estuvo al cuidado de sus hijas Bárbara y Catalina, quienes se habían na-

Στο πρώτο αυτό χτύπημα προστέθηκε η αυτοεξορία του μεγάλου του γιου, Χοσέ, το 1926, ο οποίος αποφάσισε να πάρει τον οδυνηρό δρόμο της εξορίας ύστερα από τις σκληρές παρενοχλήσεις αντιπερουβιανών, που ήδη ήταν αρκετά έντονες στην τοπική κοινωνία. Το τραυματικό συμβάν που τον ώθησε στη Λίμα ήταν η επίθεση και μερική καταστροφή του Εθνικού Θεάτρου⁷, το οποίο και του ανήκε. Χρόνια αργότερα, θα τον ακολουθούσε κι ο αδερφός του Λεωνίδας. Τρίτο χτύπημα.

Με την οικογένειά του διασκορπισμένη εξαιτίας της μεταπολεμικής τραγωδίας, τα τελευταία χρόνια του Εμμανουήλ σηματοδεύτηκαν από αυτό τον πόνο. Ωστόσο, με ηθικό ακμαίο που δεν κάμπτεται, ο Εμμανουήλ διαχειρίστηκε τις ιδιοκτησίες των συγγενών και φίλων που εξορίστηκαν στο Περού.

Στο περίπλοκο πολιτικό και διπλωματικό σκηνικό που σημάδεψε τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ήρθε να προστεθεί η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 1929, κάτι το οποίο επηρέασε τις διεθνείς επιχειρηματικές δραστηριότητες που διατηρούσε ο Εμμανουήλ. Εκεί-

στικής προκήρυξης “La voz del sur” (“Η φωνή του Νότου”), καθώς και άλλα αντικείμενα της εξορίας, τα οποία εκτίθενται σε αυτή την έκδοση, υλικό που παρέμεινε φυλαγμένο στην οικία του Εμμανουήλ.

7 Βλ. Bresani, Raúl. “La Casa Yanulaque en Arica: Homenaje a un peruano” [Η οικία Γιαννουλάκη στην Αρίκα: φόρος τιμής σε έναν Περουβιανό], 2013. *Boletín Institucional Benemérita Sociedad de Auxilios Mutuos de Señoras de Tacna*, No 5: 6–7.

cionalizado chilenas para mantenerse en Arica junto a su viejo padre en el mal período plebiscitario para atender las necesidades de un Manuel ya anciano.

Producto de diversas enfermedades, Manuel Yanulaque fallece un día 25 de octubre de 1934, rodeado de sus familiares y amigos que masivamente los acompañaron en su último viaje.

El diario “El Ferrocarril” reflejó, en su obituario del día 25 de octubre, el sentido pesar de la colonia griega residente en Arica, compuesta en ese entonces por las familias Miccos, Malliaras, Panagotis, Armenakis, Pachopulos, Maliakas, Sifaqui, Fergadiotis, Laloumis, Lazarou, Ligueros, Vadulli, Anastassiou, Pagonis, Nicolau y Vassiliadis. Sentir también expresado por el Cónsul griego asentado en Valparaíso, George Mustakis. Sobre el fallecimiento de Manuel, el siguiente relato resume su significancia para la comunidad local:

“La Colonia griega residente en este puerto, se encuentra de duelo, con motivo del desaparecimiento del más prestigioso de sus miembros, don Manuel Yanulaque (Q.E.P.D).

El señor Yanulaque fallece a una edad bastante avanzada, después de haber dedicado su inteligencia extraordinaria, su espíritu de empresa y sus energías inagotables, en fin toda su vida, al comercio. Así se

νο το διάστημα προκλήθηκε η μείωση των ευρωπαϊκών εμπορικών δεσμών αλλά και της επιρροής που ασκούσε η Κολμένα στην περιοχή των κεντρικών και νότιων Άνδεων. Έτσι, χάθηκαν οι δεσμοί με Αρεκίπα και Λα Πας, με αποτέλεσμα η Κολμένα να στραφεί στο τοπικό εμπόριο, γεγονός που θα τη χαρακτήριζε μέχρι που έκλεισε τη δεκαετία του 1980.

Παρόλες τις δυσκολίες που παρουσίαζε η αρχή της δεκαετίας του 1920, η νέα δεκαετία έφερε μαζί της μεγάλες προσωπικές χαρές για τον ηλικιωμένο πια Εμμανουήλ. Η υπογραφή της Σύμβασης του 1929 έβαλε τέλος –στα χαρτιά– στις αντιπερουβιανές παρενοχλήσεις που επικρατούσαν στην Αρίκα και την Τάκνα, με αποτέλεσμα να μπορέσουν να επιστρέψουν στην Αρίκα όσοι ήταν αυτοεξόριστοι από τις δύσκολες μέρες του δημοψηφίσματος.

Ο Εμμανουήλ έζησε το 1931 την επιστροφή της Μαρίας και του Πέδρο, καθώς και του Χοσέ, ο οποίος, ύστερα από διάφορες περιπέτειες στα χιλιανικά υψίπεδα, όπου και διαχειριζόταν το παντοπωλείο των θειωρυχείων της Τακόρα και των Άγουας Καλιέντες, επέστρεψε στην Αρίκα και αφοσιώθηκε στο ανεξάρτητο εμπόριο. Ο Λεωνίδας, εντωμεταξύ, επέστρεψε κι έπιασε δουλειά στο παλιό κατάστημα.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του, ο Εμμανουήλ ήταν υπό τη φροντίδα των θυγατέρων του Μπάρμπαρα και Καταλίνα, οι οποίες είχαν πάρει τη χιλιανική υπηκοότητα, για

FMYS 563

1931. Manuel Yanulaque Scorda en su vejez, junto a Pedro Pescetto retornado desde el Perú luego del exilio.

ΦΑΕΓΣ 563

1931. Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς σε προχωρημένη ηλικία, μαζί με τον Πέδρο Πεσέτο μετά την επιστροφή του από την εξορία στο Περού.

explica que haya llegado a formarse una situación sólida, envidiable, muy difícil de alcanzar en un puerto pequeño, y su firma comercial considerada la más importante y de mayor seriedad en sus diversas y múltiples actividades.

Como hombre de empresa nunca rehuyó las tareas difíciles, mientras más sembrada de escollos la ruta, con mayor placer y entusiasmo luchaba. Esta cualidad tan importante en su carácter era su rasgo preponderante; a ella debió entonces sus grandes éxitos.

Padre de un hogar respetable, formado actualmente por varios hijos que siguen la huella luminosa que les trazara en vida con el ejemplo.

Para los miembros de la colonia es una pérdida irreparable, ya que perdimos al compatriota más querido, al que acudíamos en los momentos más difíciles y de incertidumbre, en una palabra, perdimos a nuestro Jefe, a nuestro patriarca.

Entre el comercio desaparece uno de sus miembros más conspicuos, una de sus figuras principales, uno de los hombres que siempre sirvió de ejemplo por sus raras virtudes.

A su desconsolada familia nuestro más sincero pésame.

να παραμείνουν στην Αρίκα στο πλάι του ηλικιωμένου πατέρα τους τα δύσκολα χρόνια του δημοψηφίσματος.

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης, ο οποίος έπασχε από διάφορες ασθένειες, απεβίωσε στις 25 Οκτωβρίου του 1934, περιτριγυρισμένος από τους συγγενείς και φίλους που τον συνόδευσαν μαζικά στο ύστατο ταξίδι.

Η εφημερίδα «El Ferrocarril», στη νεκρολογία της 25ης Οκτωβρίου, μετέφερε τα συλλυπητήρια της ελληνικής παροικίας της Αρίκα, η οποία αποτελείτο από τις οικογένειες Μίχου, Μαλλιάρα, Παναγιώτη, Αρμενάκη, Παχόπουλου, Μαλιάκα, Σηφάκη, Φεργαδιώτη, Λαλούμη, Λαζάρου, Λυγερού, Βαδούλλη, Αναστασίου, Παγώνη, Νικολάου και Βασιλειάδη. Τα συλλυπητήριά του, επίσης, εξέφρασε ο έλληνας Πρόξενος στο Βαλπαράϊσο, Γεώργιος Μουστάκης. Με αφορμή το θάνατο του Εμμανουήλ, η σημασία που είχε για την τοπική κοινωνία μεταφέρεται περιληπτικά στα ακόλουθα λόγια:

“Η ελληνική παροικία αυτού του λιμανιού πενθεί, μιας και απεβίωσε το πιο εξέχον μέλος της, ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης. Ας αναπαυτεί εν ειρήνη.

Ο κύριος Γιαννουλάκης απεβίωσε σε προχωρημένη ηλικία, έχοντας αφιερώσει την εξαιρετική ευφυΐα του, το επιχειρηματικό του δαιμόνιο και την αστείρευτη ενέργειά του, εν τέλει όλη τη ζωή του, στο εμπόριο. Έτσι εξηγείται πώς κατάφερε να δημιουργηθεί μια

Pero todo esto, más que una lápida material que canta su mérito, vale el recuerdo imborrable que cada compatriota conservará en su corazón, de este hombre activo y bueno”.

La Colonia.

El Ferrocarril, 25 de octubre de 1934.

La despedida del viejo patriarca fue muy concurrida, discurseada y dolida, su sepelio alteró el diario vivir de los ariqueños aquel día de 25 de octubre de 1934, momento en que la aventura del joven griego que 84 años antes se embarcara en la isla de Paros con rumbo incierto, terminó.

Sus restos hoy descansan en el mausoleo Yanulaque del Cementerio Municipal de Arica.

κατάσταση στέρεα, αξιοζήλευτη, πολύ δύσκολο να επιτευχθεί σε ένα μικρό λιμάνι και η εμπορική του επιχείρηση να θεωρείται η πιο σημαντική αλλά και η σοβαρότερη στις ποικίλες δραστηριότητές της.

Ως επιχειρηματίας, ποτέ του δεν έκανε πίσω στα δύσκολα. Όσο πιο πολλά εμπόδια εμφανίζονταν στο δρόμο του, τόσο μεγαλύτερη ευχαρίστηση και ενθουσιασμό έδειχνε στον αγώνα του. Αυτό το τόσο σπουδαίο χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του ήταν και το σήμα κατατεθέν του. Σε αυτό οφείλει, λοιπόν, τις μεγάλες επιτυχίες του.

Πατέρας αξιοσέβαστου σπιτικού, αποτελούμενου από πολλά παιδιά που συνεχίζουν το φωτεινό δρόμο που χάραξε εν ζωή με το παράδειγμά του.

Για τα μέλη της ελληνικής παροικίας, αποτελεί μεγάλη απώλεια, διότι ήταν αναντικατάστατος. Χάσαμε τον πιο αγαπημένο μας συμπατριώτη, στον οποίο προστρέχαμε στις πιο δύσκολες και γεμάτες αβεβαιότητα στιγμές μας, με δυο λόγια, χάσαμε τον Αρχηγό μας, τον πατριάρχη μας.

Στο εμπόριο χάθηκε ένα από τα πιο οξυδερκή του μέλη, μια από τις κορυφαίες του προσωπικότητες, ένας από τους ανθρώπους που πάντα υπήρξε παράδειγμα για τις σπάνιες αρετές του.

Τα πιο θερμά μας συλλυπητήρια στην απαρηγόρητη οικογένειά του.

Όμως, περισσότερο από μια επιγραφή χαραγμένη προς τιμήν του, του πρέπει η άσβηστη ανάμνηση που κάθε συμπατριώτης θα κρατά στην καρδιά του από αυτό τον δραστήριο και καλό άνθρωπο”.

Η Ελληνική Παροικία.
El Ferrocarril, 25 Οκτωβρίου 1934.

Ο αποχαιρετισμός του γηραιού πατριάρχη συγκέντρωσε μεγάλο πλήθος κι έγινε αντικείμενο πολλών συζητήσεων αλλά και θλίψης. Η κηδεία του τάραξε την καθημερινότητα της πόλης εκείνη την 25η Οκτωβρίου του 1934, τη μέρα που τελείωσε η περιπέτεια του νεαρού Έλληνα που 84 χρόνια πριν, είχε μπαρκάρει στην Πάρο με άγνωστο προορισμό.

Σήμερα αναπαύεται στο μαυσωλείο Γιαννουλάκη στο Δημοτικό Κοιμητήριο της Αρίκα.

ARCHIVO E IMÁGENES ARIQUEÑAS

APXEIO KAI EIKONEΣ
THΣ APIKA

I

*La bucólica
Arica de ayer*

A

Η βουκολική
Αρίκα του χθες

AHVD 307

Edificio Aduana, construido en 1874 atendiendo los requerimientos del movimiento de cabotaje e impuestos del surperuano.

IABNτ 307

Το κτήριο του τελωνείου. Χτίστηκε το 1874 για να εξυπηρετεί τις ανάγκες διακίνησης ενδομεταφορών και δασμών του περουβιανού νότου.

AHDV 224

Característica actividad en el muelle de pasajeros ariqueño.

ΙΑΒΝτ 224

Χαρακτηριστική δραστηριότητα στην προβλήτα της Αρίκα.

AHDV 306

Desaparecida estación de ferrocarril Arica-Tacna, núcleo de las actividades de transporte de carga y personas.

ΙΑΒΝτ 306

Σταθμός σιδηροδρόμου Αρίκα-Τάκνα που δεν υπάρχει πια, κέντρο εμπορικών και επιβατικών μεταφορών.

FMYS 075

Vista del Hotel Pacífico.
Construido en 1925.

ΦΑΕΓΣ 075

Άποψη του ξενοδοχείου
«Πασίφικο» που χτίστηκε το 1925.

FMYS 605

Ferrocarril pasando sobre el puente
del Río San José, 1925.

ΦΑΕΓΣ 605

Αμαξοστοιχία που περνάει από τη
γέφυρα του ποταμού Σαν Χοσέ, 1925.

AHDV 143-070

Imágenes inéditas del borde costero de la ciudad.

ΙΑΒΝτ 143-070

Αδημοσίευτες φωτογραφίες της αστικής ακτογραμμής.

FMYS 515-516 | IMAGÉNES SUPERIORES
Postales de Plaza Colón.

ΦΑΕΓΣ 515-516 | ΕΠΑΝΩ ΕΙΚΟΝΕΣ
Καρτ-ποστάλ με την πλατεία Κολόν.

FMYS 517
Parque Vicuña Mackenna

ΦΑΕΓΣ 517
Πάρκο Βικούνια Μακένα.

FMYS 518
Calle 2 de mayo

ΦΑΕΓΣ 518
Οδός 2 Μαΐου.

FMYS 498-499-500-501

Vista panorámica del borde costero de Arica. 1925

ΦΑΕΓΣ 498-499-500-501

Πανοραμική θέα της ακτής της Αρίκα. 1925.

II

El entorno familiar de Manuel Yanulaque Scorda

B

Το οικογενειακό
περιβάλλον
του Εμμανουήλ
Γιαννουλάκη Σκορδά

FMYS 427

Manuel Yanulaque Scorda
(1850 – 1934).

ΦΑΕΓΣ 427

Εμμανουήλ Γιαννουλάκης
Σκορδάς (1850-1934).

FMYS 380

Familia Yanulaque – Ayala. De izquierda a derecha, María, Jorge, Manuel Yanulaque Scorda, Catalina (en brazos de su madre), Esperanza Ayala (sentada), Manuel, Juan y José. Arica, 1890.

ΦΑΕΓΣ 380

Οικογένεια Γιαννουλάκη - Αγιάλα. Από αριστερά προς τα δεξιά: Μαρία, Χόρχε, Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδός, Καταλίνα (στην αγκαλιά της μητέρας της), Εσπεράνσα Αγιάλα (καθισμένη), Μανουέλ, Χουάν και Χοσέ. Αρίκα, 1890.

FMYS 421

Maria Yanulaque Ayala. Arica, 1890.

ΦΑΕΓΣ 421

Μαρία Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1890.

FMYS 420

María Yanulaque Ayala, a sus quince años. Arica. 1895.

ΦΑΕΓΣ 420

Η Μαρία Γιανουλάκε Αγιάλα στα 15 της χρόνια. Αρίκα, 1895.

FMYS 378

Familia Yanulaque – Ayala. De izquierda a derecha: Catalina, María, Bárbara, María Esperanza Ayala (sentada), Leónidas (en brazos de su madre), Juan (bajo su madre), Manuel, Manuel Yanulaque Scorda, Jorge y José. Arica, 1895.

ΦΑΕΓΣ 378

Οικογένεια Γιαννουλάκη - Αγιάλα. Από αριστερά προς τα δεξιά: Καταλίνα, Μαρία, Μπάρμπαρα, Μαρία Εσπεράνσα Αγιάλα (καθισμένη), Λεωνίδας (στην αγκαλιά της μητέρας του), Χουάν (στα πόδια της μητέρας του), Μανουέλ, Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς, Χόρχε και Χοσέ. Αρίκα, 1895.

FMYS 346

María Yanulaque Ayala y Pedro Pescetto Cornejo en el día de su boda. Arica, 1897.

ΦΑΕΓΣ 346

Μαρία Γιανουλάκε Αγιάλα και Πέδρο Πεσέτο Κορνέχο την ημέρα του γάμου τους. Αρίκα, 1897.

FMYS 411

María Esperanza Yanulaque Ayala, a la edad de 2 años. Posa para el lente junto a su muñeca en brazos. Arica, 1899.

ΦΑΕΓΣ 411

Η Μαρία Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα σε ηλικία δύο ετών. Ποζάρει στο φακό με την κούκλα της αγκαλιά. Αρίκα, 1899.

FMYS 416

De izquierda a derecha: Catalina, Esperanza y Bárbara Yanulaque Ayala. Tacna, 1901.

ΦΑΕΓΣ 416

Από αριστερά προς τα δεξιά: Καταλίνα, Εσπεράνσα και Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα. Τάκνα, 1901.

FMYS 415

Manuel y Jorge Yanulaque Ayala. Valparaíso, 1902.

ΦΑΕΓΣ 415

Μανουέλ και Χόρχε Γιανουλάκε Αγιάλα. Βαλπαράϊσο, 1902.

FMYS 418

Juan (izquierda) y Leónidas Yanulaque Ayala, con uniforme de colegio. Arica, 1903.

ΦΑΕΓΣ 418

Χουάν (αριστερά) και Λεωνίδας Γιανουλάκε Αγιάλα με σχολική στολή. Αρίκα, 1903.

FMYS 437

Jorge Yanulaque Ayala
(1885 – 1903). Arica, 1903.

ΦΑΕΓΣ 437

Χόρχε Γιανουλάκε Αγιάλα (1885-1903). Αρίκα, 1903.

FMYS 451

Leónidas (izquierda) y Juan Yanulaque Ayala. Arica,
1908.

ΦΑΕΓΣ 451

Λεωνίδας (αριστερά) και Χουάν Γιανουλάκε Αγιάλα.
Αρίκα, 1908.

FMYS 331

Esperanza Yanulaque Ayala en el día de su primera
comuniión. Copiapó, 1912.

ΦΑΕΓΣ 331

Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα την ημέρα της πρώτης
της κοινωνίας. Κοπιαπό, 1912.

FMYS 379

Familia Yanulaque – Ayala. De izquierda a derecha, de pie: Bárbara, Juan, Manuel (padre) y Leónidas. Sentadas, en el mismo orden: María Esperanza (madre), Esperanza y Catalina. Arica, 1908.

ΦΑΕΓΣ 379

Οικογένεια Γιαννουλάκη-Αγιάλα. Όρθιοι από αριστερά προς τα δεξιά: Μπάρμπαρα, Χουάν, Εμμανουήλ (πατέρας) και Λεωνίδας. Καθισμένες με την ίδια σειρά: Μαρία Εσπεράνσα (μητέρα), Εσπεράνσα και Καταλίνα. Αρίκα, 1908.

FMYS 408

Familia Yanulaque – Ayala y amiga. De izquierda a derecha: Amiga no identificada, Esperanza (con un bebé no identificado en brazos), María Esperanza (con una niña no identificada), Manuel, Catalina y Manuel (padre). Arica, 1910.

ΦΑΕΓΣ 408

Οικογένεια Γιαννουλάκη-Αγιάλα και φίλη. Από αριστερά προς τα δεξιά: άγνωστη φίλη, Εσπεράνσα (με αγνώστου ταυτότητας μωρό στην αγκαλιά), Μαρία Εσπεράνσα (με μη ταυτοποιημένο κορίτσι στην αγκαλιά), Μανουέλ, Καταλίνα και Εμμανουήλ (πατέρας). Αρίκα, 1910.

FMYS 449

De izquierda a derecha: mujer sin identificar y Bárbara Yanulaque Ayala. Sentada, su hermana Catalina. La Paz, Bolivia, 1910.

ΦΑΕΓΣ 449

Από αριστερά προς τα δεξιά: απροσδιορίστου ταυτότητας γυναίκα και Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα. Καθισμένη, η αδερφή της, Καταλίνα. Λα Πας, Βολιβία, 1910.

FMYS 367

Familia Yanulaque – Ayala. De izquierda a derecha, sentados: Manuel, María Esperanza (madre) y Bárbara. De pie, en el mismo orden: Catalina, Leónidas, Manuel (padre), José, María y Juan. Arica, marzo de 1912.

ΦΑΕΓΣ 367

Οικογένεια Γιανουλάκη-Αγιάλα. Καθισμένοι από αριστερά προς τα δεξιά: Μανουέλ, Μαρία Εσπεράνσα (μητέρα) και Μπάρμπαρα. Όρθιοι με την ίδια σειρά: Καταλίνα, Λεωνίδας, Εμμανουήλ (πατέρας), Χοσέ, Μαρία και Χουάν. Αρίκα, Μάρτιος 1912.

FMYS 554

Catalina Yanulaque Ayala. Arica, 1912.

ΦΑΕΓΣ 554

Καταλίνα Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1912.

FMYS 552

Bárbara Yanulaque Ayala. Arica, 1912.

ΦΑΕΓΣ 552

Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1912.

FMYS 056

Manuel Yanulaque Scorda (sentado), junto a sus hijos Juan (izquierda) y Leónidas. Arica, 1913.

ΦΑΕΓΣ 056

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (καθισμένος) μαζί με τους γιους του Χουάν (αριστερά) και Λεωνίδα. Αρίκα, 1913.

FMYS 077

Esperanza Yanulaque Ayala (tercera, de izquierda a derecha), jugando cricket en el patio del Colegio de la Inmaculada Concepción de Copiapó, junto a otras compañeras y profesora. Copiapó, 1912.

ΦΑΕΓΣ 077

Η Εσπεράνα Γιανουλάκε Αγιάλα (τρίτη από αριστερά προς τα δεξιά) παίζει κρίκετ στην αυλή του σχολείου της Αμώμου Συλλήψεως στο Κοπιαπό μαζί με συμμαθήτριες και τη δασκάλα. Κοπιαπό, 1912.

FMYS 175

Esperanza Yanulaque Ayala junto a un amigo en el jardín de una casa. Arica, 1914.

ΦΑΕΓΣ 175

Η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα μαζί με ένα φίλο στον κήπο ενός σπιτιού. Αρίκα, 1914.

FMYS 177

De izquierda a derecha: Esperanza, María, Catalina, Bárbara Yanulaque Ayala y Señor Bona. Arica, 1917.

ΦΑΕΓΣ 177

Από αριστερά προς τα δεξιά: Η Εσπεράνσα, η Μαρία, η Καταλίνα, η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα και ο κύριος Μπόντα. Αρίκα, 1917.

FMYS 540

Fachada de la desaparecida casa de Pedro Pescetto y María Yanulaque Ayala, construida de adobe y quincha, con calzada de piedra, en 1914. En el acceso aparece Pedro Pescetto (derecha) con un amigo. Arica, 1916.

ΦΑΕΓΣ 540

Πρόσοψη της οικίας των Πέδρο Πεσέτο και Μαρία Γιανουλάκε Αγιάλα, οικία που δεν υπάρχει σήμερα και η οποία χτίστηκε το 1914 με πλιθιά και σκελετό πλεγμένων καλαμιών (κίντσα). Στην είσοδο φαίνεται ο Πέδρο Πεσέτο (δεξιά) με ένα φίλο. Αρίκα, 1916.

FMYS 138

De izquierda a derecha: Bárbara, María, Catalina y Esperanza Yanulaque Ayala en el antejardín de la desaparecida casa de Pedro Pescetto y María Yanulaque, ubicada en las actuales calles Sotomayor esquina Patricio Lynch. Arica, 1918.

ΦΑΕΓΣ 138

Από αριστερά προς τα δεξιά: η Μπάρμπαρα, η Μαρία, η Καταλίνα και η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα στον μπροστινό κήπο της οικίας των Πέδρο Πεσέτο και Μαρία Γιανουλάκε, οικία που δεν υπάρχει σήμερα και που βρισκόταν στη σύζευξη των σημερινών οδών Σοτομαγιόρ και Πατρίσιο Λιντς. Αρίκα, 1918.

FMYS 484

De atrás hacia adelante: Esperanza y Bárbara Yanulaque Ayala, una amiga no identificada, Angelina Olcese y Aida Yanulaque Olcese. Arica, 1918.

ΦΑΕΓΣ 484

Από πίσω προς τα μπροστά: η Εσπεράνσα και η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα, μια άγνωστη φίλη, η Ανχελίνα Ολσέσε και η Άιντα Γιανουλάκε Ολσέσε. Αρίκα, 1918.

FMYS 064

Catalina (izquierda) y Bárbara Yanulaque Ayala en su casa.
Arica, 1921.

ΦΑΕΓΣ 064

Η Καταλίνα (αριστερά) και η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε
Αγιάλα στο σπίτι τους. Αρίκα, 1921.

FMYS 041

Esperanza Yanulaque Ayala. Arica, 1918.

ΦΑΕΓΣ 041

Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1918.

FMYS 027

Catalina Yanulaque Ayala, paseando en un valle de Arequipa. 1917

ΦΑΕΓΣ 027

Η Καταλίνα Γιανουλάκε Αγιάλα κάνει περίπατο σε κοιλάδα της Αρεκίπα, 1917.

FMYS 617

Bárbara Yanulaque Ayala. Arica. 1920.

ΦΑΕΓΣ 617

Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1920.

FMYS 062

De izquierda a derecha, sentados: Sr. Guerra (amigo de la familia), Bárbara, Juan y Catalina Yanulaque Ayala. De pie, Leónidas. Arica, 1921.

ΦΑΕΓΣ 062

Από αριστερά προς τα δεξιά καθισμένοι: ο κύριος Γκέρρα (οικογενειακός φίλος), η Μπάρμπαρα, ο Χουάν και η Καταλίνα Γιανουλάκε Αγιάλα. Όρθιος, ο Λεωνίδας. Αρίκα, 1921.

FMYS 486

Βάρβαρα Yanulaque Ayala sentada en el hall de su casa. Arica, 1924.

ΦΑΕΓΣ 486

Η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα καθισμένη στο χολ του σπιτιού της. Αρίκα, 1924.

FMYS 511

Bárbara Yanulaque Ayala con su sobrina Raquel en brazos. De pie, Esperanza. Arica, 1926.

ΦΑΕΓΣ 511

Η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα με την ανιψιά της Ρακέλ στην αγκαλιά. Όρθια, η Εσπεράνσα. Αρίκα, 1926.

FMYS 508

De izquierda a derecha: Catalina, Berta Garrido de Yanulaque (sentada) y Bárbara Yanulaque Ayala. Arica, 28 de noviembre de 1926.

ΦΑΕΓΣ 508

Από αριστερά προς τα δεξιά: η Καταλίνα, η Μπέρτα Γκαρρίδο, σύζυγος Γιανουλάκε (καθισμένη), και η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 28 Νοεμβρίου 1926.

FMYS 377

Visita de Manuel Yanulaque Scorda a su familia en Lima, Perú. De izquierda a derecha, de pie: Aida Yanulaque Olcese, Pedro Pescetto, Esperanza Yanulaque Ayala, José Yanulaque Ayala, María Yanulaque Olcese y Leonidas Yanulaque Ayala. Sentados, en el mismo orden: Dora Yanulaque Olcese, María Yanulaque Ayala, Elba Yanulaque Olcese, Manuel Yanulaque Scorda, Dante Yanulaque Olcese, Catalina Olcese de Yanulaque e Isabel Ferrer de Yanulaque. Lima, 29 de septiembre de 1926.

ΦΑΕΓΣ 377

Επίσκεψη του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά στους συγγενείς του στη Λίμα, Περού. Από αριστερά προς τα δεξιά, όρθιοι: η Άιντα Γιανουλάκε Ολσέσε, ο Πέδρο Πεσέτο, η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα, ο Χοσέ Γιανουλάκε Αγιάλα, η Μαρία Γιανουλάκε Ολσέσε και ο Λεωνίδας Γιανουλάκε Αγιάλα. Καθισμένοι με την ίδια σειρά: η Ντόρα Γιανουλάκε Ολσέσε, η Μαρία Γιανουλάκε Αγιάλα, η Έλμπα Γιανουλάκε Ολσέσε, ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς, ο Ντάντε Γιανουλάκε Ολσέσε, η Καταλίνα Ολσέσε, σύζυγος Γιανουλάκε, και η Ισαμπέλ Φερρέρ, σύζυγος Γιανουλάκε. Λίμα, 29 Σεπτεμβρίου 1926.

FMYS 387

Esperanza Yanulaque Ayala y Carlos González Tagle en el día de su matrimonio. Arica, Septiembre de 1928.

ΦΑΕΓΣ 387

Η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα και ο Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε την ημέρα του γάμου τους. Αρίκα, Σεπτέμβριος 1928.

FMYS 015

Raquel Yanulaque Garrido, nieta de Manuel Yanulaque Scorda, en el día de su primera comunión. Arica, 1933.

ΦΑΕΓΣ 015

Η Ρακέλ Γιανουλάκε Γκαρρίδο, εγγονή του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, την ημέρα της πρώτης της κοινωνίας. Αρίκα, 1933.

FMYS 297

Keny (izquierda) y Nelly Yanulaque Barrios en el parque de la Aduana. Arica, 1930.

ΦΑΕΓΣ 297

Η Κένι (αριστερά) και η Νέλι Γιανουλάκε Μπάρριος στο πάρκο του Τελωνείου. Αρίκα, 1930.

FMYS 078

Fiesta de matrimonio de Esperanza Yanulaque Ayala y Carlos Gonzalez Tagle. En ella se distinguen, de izquierda a derecha: Ilia del Pino, Carlos González Tagle, Esperanza, Barbara, Manuel, Clemencia González Canessa, Olga Arata Gandolfo, Anselmo Gonzalez Canessa. Arica, septiembre de 1928.

ΦΑΕΓΣ 078

Γαμήλια γιορτή της Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αχιλά και του Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε. Σε αυτή διακρίνονται από αριστερά προς τα δεξιά: η Ίλια ντελ Πίνο, ο Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε, η Εσπεράνσα, η Μπάρμπαρα, ο Μανουέλ, η Κλεμένσια Γκονσάλες Κανέσα, η Όλγα Αράτα Γκαντόλφο, ο Ανσέλμο Γκονσάλες Κανέσα. Αρίκα, Σεπτέμβριος 1928.

FMYS 621
Leonidas Yanulaque con su
hija María Eliana.

ΦΑΕΓΣ 621
Ο Λεωνίδας Γιανουλάκε με
την κόρη του Μαρία Ελιάννα.

FMYS 281
Pascual González Yanulaque y
Juan Yanulaque Garrido. Nietos
de Manuel, década de 1930.

ΦΑΕΓΣ 281
Ο Πασκουάλ Γκονσάλες
Γιανουλάκε και ο Χουάν
Γιανουλάκε Γκαρρίδο,
εγγονοί του Εμμανουήλ,
δεκαετία του 1930.

FMYS 603 | IMAGEN INFERIOR
María Eugenia González Yanulaque, década
de 1930.

ΦΑΕΓΣ 603 | ΚΑΤΩ ΕΙΚΟΝΑ
Μαρία Εουσχένια Γκονσάλες Γιανουλάκε,
δεκαετία του 1930.

FMYS 350

Funerales de Pedro Pescetto Cornejo. El cortejo sale desde su casa en calle Sotomayor esquina Patricio Lynch. Arica, agosto de 1932.

ΦΑΕΓΣ 350

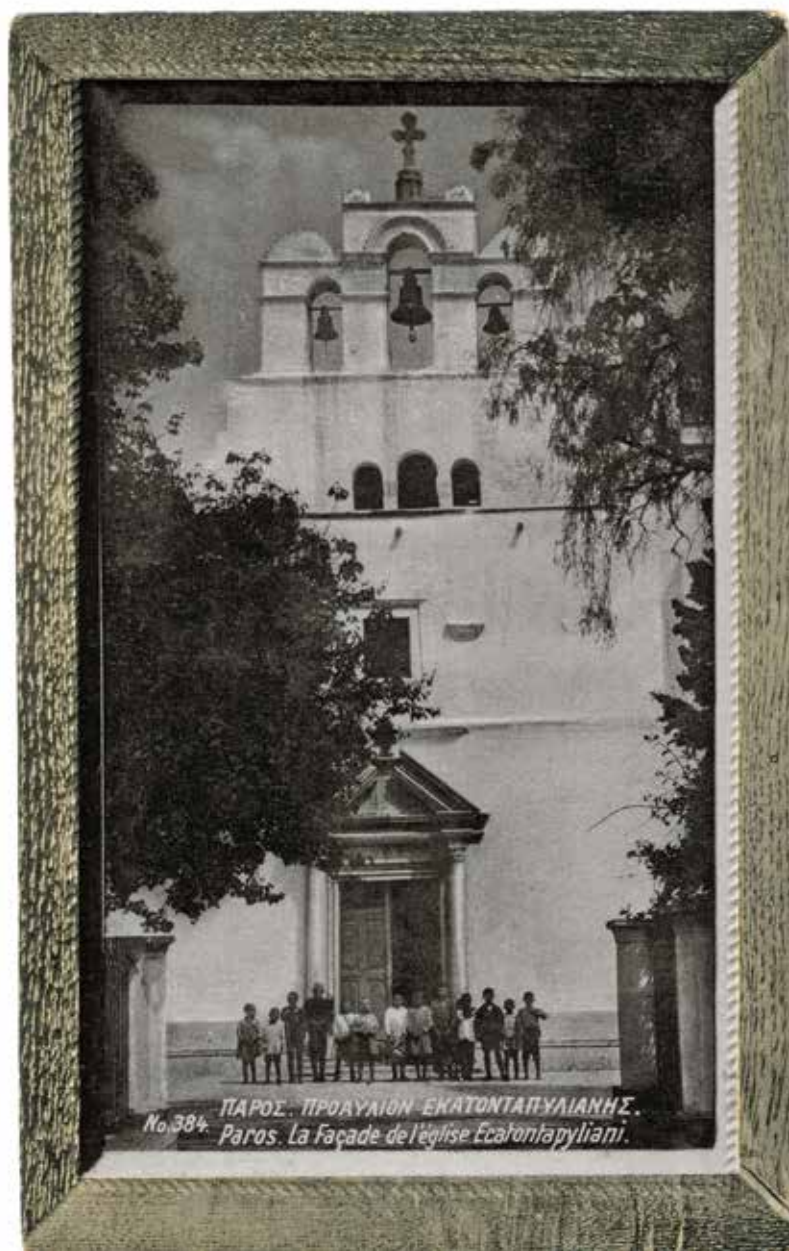
Κηδεία του Πέδρο Πεσέτο Κορνέχο. Η πομπή ξεκινά από την οικία του επί της οδού Σοτομαγιόρ με Πατρίσιο Λιντς. Αρίκα, Αύγουστος 1932.

III

*Vínculos con sus
orígenes y vida de la
colonia griega en Arica*

Γ

Δεσμοί με τις ρίζες και
ζωή της ελληνικής
παροικίας στην Αρίκα

FMYS 035

Fachada de la iglesia Ecatontapyliani, ubicada en la isla natal de Manuel Yanulaque Scorda, Paros.

ΦΑΕΓΣ 035

Πρόσοψη της Εκατονταπυλιανής στη γενέτειρα του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, Πάρος.

FMYS 038

Traje griego de AymaWia.

Postal perteneciente a Manuel Yanulaque Scorda.

ΦΑΕΓΣ 038

Παραδοσιακή ελληνική ενδυμασία. Καρτ ποστάλ που ανήκε στον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά.

FMYS 036

Baile femenino griego conocido como de "trata".
Postal perteneciente a Manuel Yanulaque Scorda.

ΦΑΕΓΣ 036

Χορός της Τράτας, παραδοσιακός γυναικείος χορός. Καρτ ποστάλ που ανήκε στον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά.

FMYS 400

Arjondula Klironoma. Sobrina de Manuel Yanulaque Scorda residente en Grecia.

ΦΑΕΓΣ 400

Αρχοντούλα Κληρονομά. Ξαδέρφη του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, κάτοικος Ελλάδας.

FMYS 399

Barbara Jajali. Sobrina de Manuel Yanulaque Scorda residente en Grecia.

ΦΑΕΓΣ 399

Βαρβάρα Χάχαλη. Ξαδέρφη του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, κάτοικος Ελλάδας.

FMYS 371

Familiar en Grecia de Manuel Yanulaque Scorda.

ΦΑΕΓΣ 371

Συγγενής του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά στην Ελλάδα.

FMYS 401

Familiares en Grecia de Manuel Yanulaque Scorda. De pie, Ekaterina (izquierda) y Giorgia Jajali. Sentadas, Barbara Jajali (izquierda) y Vassiliki Yanulaque Scorda (hermana de Manuel). 1910.

ΦΑΕΓΣ 401

Συγγενείς του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά στην Ελλάδα. Όρθιες, η Αικατερίνη (αριστερά) και η Γεωργία Χάχαλη. Καθισμένες, η Βαρβάρα Χάχαλη (αριστερά) και η Βασιλική Γιαννουλάκη Σκορδά (αδερφή του Εμμανουήλ). 1910.

FMYS 389

Manuel Yanulaque Scorda (izquierda) y Juan Martis, en el salón de una casa. Ambos paisanos. Arica, 1915.

ΦΑΕΓΣ 389

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (αριστερά) και ο Ιωάννης Μάρτης, συμπατριώτες, στο σαλόνι ενός σπιτιού. Αρίκα, 1915.

FMYS 562

De pie, de izquierda a derecha: Juan Yanulaque Ayala, Jorge Lázaru y Leonidas Yanulaque Ayala. Sentados, Constantino Lázaru (izquierda) y Manuel Yanulaque Ayala. Arica, 1915.

ΦΑΕΓΣ 562

Όρθιοι από αριστερά προς τα δεξιά: Χουάν Γιανουλάκε Αγιάλα, Γεώργιος Λαζάρου και Λεωνίδας Γιανουλάκε Αγιάλα. Καθισμένοι: Κωνσταντίνος Λαζάρου (αριστερά) και Μανουέλ Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1915.

FMYS 362

Foto de la familia Anastassiou Alcayaga, que enviaran a Manuel Yanulaque y familia. Se distingue a Jorge Anastassiou (esposado, sentado) a su esposa (en el otro extremo, igualmente sentada) y a Homero Anastassiou Alcayaga (de pie, vestido de blanco). La Serena, 1920.

ΦΑΕΓΣ 362

Φωτογραφία της οικογένειας Αναστασίου-Αλκαγιάγα που πιθανότατα έστειλαν στον Εμμανουήλ Γιαννουλάκη και την οικογένειά του. Διακρίνεται ο Γεώργιος Αναστασίου (καθισμένος), η σύζυγός του (στο άλλο άκρο, επίσης καθισμένη) και ο Όμηρος Αναστασίου Αλκαγιάγα (όρθιος με λευκά ρούχα). Λα Σερένα, 1920.

*Un cariñoso recuerdo
al Sr. Manuel Yanulaque
y familia
de Anastassiou
y familia*

FMYS 383

Constantino Nicolau y su familia. Amigo y paisano de Manuel Yanulaque Scorda. Arica, 1927.

ΦΑΕΓΣ 383

Ο Κωνσταντίνος Νικολάου με την οικογένειά του. Φίλος και συμπατριώτης του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά. Αρίκα, 1927.

FMYS 574

Obispo ortodoxo de visita en la casa de Manuel Yanulaque Ayala. 1927.

ΦΑΕΓΣ 574

Επίσκοπος της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε επίσκεψη στο σπίτι του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά. 1927.

FMYS 619

Familia Yanulaque Scorda junto al Obispo ortodoxo. Arica, 1927.

ΦΑΕΓΣ 619

Οικογένεια Γιαννουλάκη-Αγιάλα μαζί με τον επίσκοπο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αρίκα, 1927.

IV

*La sociedad ariqueña y
vida cotidiana en torno a
Manuel Yanulaque Scorda*

Η κοινωνία της Αρίκα και
η καθημερινή ζωή γύρω
από τον Εμμανουήλ
Γιαννουλάκη Σκορδά

FMYS 043

Manuel Yanulaque y María Esperanza Ayala con amigos en algún valle ariqueño. Arica, 1890.

ΦΑΕΓΣ 043

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης και η Μαρία Εσπεράνσα Αγιάλα μαζί με φίλους σε κάποια κοιλάδα της Αρίκα. Αρίκα, 1890.

FMYS 174

Βάρβαρα, Esperanza y Catalina Yanulaque Ayala, junto a un amigo en un paseo a la playa. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 174

Η Μπάρμπαρα, η Εσπεράνσα και η Καταλίνα Γιανουλάκε Αγιάλα μαζί με ένα φίλο σε εκδρομή στη θάλασσα. Αρίκα, 1920.

FMYS 002

Βάρβαρα y Esperanza Yanulaque Ayala en la playa. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 002

Η Μπάρμπαρα και η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα στην παραλία. Αρίκα, 1920.

FMYS 226

Paseo a la playa "Miller" de un grupo de amigos. Ilia del Pino, Catalina, Esperanza Yanulaque Ayala y Berta Garrido de Yanulaque. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 226

Εκδρομή παρέας φίλων στην παραλία Μίλερ. Ίλια ντελ Πίνο, Καταλίνα, Εσπεράνσα Γιανουλάκε Αγιάλα και Μπέρτα Γκαρρίδο, σύζυγος Γιανουλάκε. Αρίκα, 1920.

FMYS 505

Paseo por la playa. De izquierda a derecha: Catalina Yanulaque, Ilia del Pino, Bárbara Yanulaque, Esperanza Yanulaque, Berta Garrido y Juan Yanulaque. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 505

Εκδρομή στη θάλασσα. Από αριστερά προς τα δεξιά: Καταλίνα Γιανουλάκε, Ίλια ντελ Πίνο, Μπάρμπαρα Γιανουλάκε, Εσπεράνσα Γιανουλάκε, Μπέρτα Γκαρρίδο και Χουάν Γιανουλάκε. Αρίκα, 1920.

FMYS 220

Maria Yanulaque Olcese (cuarta, de izquierda a derecha), junto a unas amigas en la playa de "La Rambla". Arica, 1923.

ΦΑΕΓΣ 220

Η Μαρία Γιανουλάκε Ολσέσε (τέταρτη από αριστερά προς τα δεξιά) μαζί με φίλες στην παραλία Λα Ράμπλα. Αρίκα, 1923.

FMYS 223

Catalina y Bárbara Yanulaque Ayala en baños "Maravito". Arica, 1923.

ΦΑΕΓΣ 223

Καταλίνα και Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα στα μπάνια του Μαραβίτο. Αρίκα, 1923.

FMYS 219

Berta Garrido (primera a la izquierda), Bárbara (centro) y Catalina Yanulaque Ayala en los baños de “Maravito”, a los pies del Morro. Arica, 1923.

ΦΑΕΓΣ 219

Μπέρτα Γκαρρίδο (πρώτη από αριστερά), Μπάρμπαρα (κέντρο) και Καταλίνα Γιανουλάκε Αγιάλα στα μπάνια του Μαραβίτο, στους πρόποδες του λόφου Μόρρο. Αρίκα, 1923.

FMYS 101

Bárbara Yanulaque (derecha) y su amiga, Blanca Muzzo paseando en los baños de “Maravito”. Arica 1925.

ΦΑΕΓΣ 101

Η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε (δεξιά) και η φίλη της Μπλάνκα Μούσο στα μπάνια του Μαραβίτο. Αρίκα, 1925.

FMYS 218

Vista de la caseta de recreo en playa Miller, usada por la familia Yanulaque. Arica, 1929.

ΦΑΕΓΣ 218

Άποψη οικίσκου αναψυχής που χρησιμοποιούσε η οικογένεια Γιαννουλάκη στην παραλία Μίλερ. Αρίκα, 1929.

FMYS 044

Grupo de amigos en la desembocadura del río "San José". Arica, 1923.

ΦΑΕΓΣ 044

Παρέα φίλων στις εκβολές του ποταμού Σαν Χοσέ. Αρίκα, 1923.

FMYS 557

Amigos de la familia en la desembocadura del río "San José". Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 557

Φίλοι της οικογένειας στις εκβολές του ποταμού Σαν Χοσέ. Αρίκα, 1925.

FMYS 221

Paseo en la desembocadura del río “San José”. Aparecen, de izquierda a derecha: Catalina Yanulaque A, un niño no individualizado, Edith Robinson y Bárbara Yanulaque A. Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 221

Εκδρομή στις εκβολές του ποταμού Σαν Χοσέ. Εμφανίζονται από αριστερά προς τα δεξιά: Καταλίνα Γιανουλάκε Α., άγνωστο παιδί, Έντιθ Ρόμπινσον και Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Α. Αρίκα, 1925.

FMYS 452

Grupo de ariqueños entre las que se encuentra Hebe Mejido y Elisa de la Riba, posando a los pies del Morro. Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 452

Παρέα φίλων από την Αρίκα, ανάμεσα στους οποίους βρίσκεται ο Έμπε Μεχίδο και η Ελίσα ντε λα Ρίμπα, στους πρόποδες του λόφου Μόρρο. Αρίκα, 1925.

FMYS 205

Paseo a la playa "Miller". De izquierda a derecha, sentados en primer plano: Dora Yanulque, amigo sin determinar, y Elena Trabucco. Arriba, en segundo plano y en el mismo orden: Bárbara Yanulaque, un amigo sin identificar y Catalina Yanulaque. Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 205

Εκδρομή στην παραλία Μίλερ. Από αριστερά προς τα δεξιά, καθισμένοι σε πρώτο πλάνο: Ντόρα Γιανουλάκε, άγνωστος φίλος και Ελένα Τραμπούκο. Πάνω, σε δεύτερο πλάνο και με την ίδια σειρά: Μπάρμπαρα Γιανουλάκε, απροσδιορίστου ταυτότητας φίλος και Καταλίνα Γιανουλάκε. Αρίκα, 1925.

FMYS 150

Paseo a la playa "Miller". Aparecen, de izquierda a derecha: Luz Muzzo, Edith Robinson, Bárbara Yanulaque A, Dora Yanulaque O, un hombre no identificado y Catalina Yanulaque A. Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 150

Εκδρομή στην παραλία Μίλερ. Διακρίνονται από αριστερά προς τα δεξιά: Λους Μούσο, Έντιθ Ρόμπινσον, Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Α., Ντόρα Γιανουλάκε Ο., άγνωστος άντρας και Καταλίνα Γιανουλάκε Α. Αρίκα, 1925.

FMYS 327

Inauguración de la playa “Miller”, actual “La Lisera”. Se distinguen, de izquierda a derecha, de pie: Jorge Yanulaque Barrios, Ulises Muñoz (de sombrero) y Leónidas Yanulaque Ayala. Sentados en la arena, en el mismo orden: Juan Yanulaque A, Catalina Yanulaque A, Pascual González Yanulaque, Marta Muñoz, Iris Muñoz y Luisa Audeberth. Sentados en sillas, en el mismo orden, tras Luisa: Marta de Muñoz, Rebeca Rovira, Bárbara Yanulaque, Esperanza Yanulaque A, y Pedro Pescetto. Arica, 1925.

ΦΑΕΓΣ 327

Εγκαίνια της παραλίας Μίλερ, σημερινή Λα Λισέρα. Διακρίνονται από αριστερά προς τα δεξιά όρθιοι: Χόρχε Γιανουλάκε Μπάρριος, Ουλίσεζ Μουνιός (με καπέλο) και Λεωνίδας Γιανουλάκε Αγιάλα. Καθισμένοι στην άμμο με την ίδια σειρά: Χουάν Γιανουλάκε Α., Καταλίνα Γιανουλάκε Α., Πασκουάλ Γκονσάλες Γιανουλάκε, Μάρτα Μουνιός, Ίρις Μουνιός και Λουίσα Όντμπερτ. Καθισμένοι σε καρέκλες στην ίδια σειρά πίσω από τη Λουίσα: Μάρτα ντε Μουνιός, Ρεμπέκα Ροβίρα, Μπάρμπαρα Γιανουλάκε, Εσπεράνσα Γιανουλάκε Α. και Πέδρο Πεσέτο. Αρίκα, 1925.

FMYS 093

Paseo en carreta por la hacienda “Savona”, de propiedad de Pedro Pescetto. En la carreta están, Santiago Arata (de pantalones cortos, sin sombrero y sosteniendo las riendas de los bueyes), Azucena Arata (tras Santiago, de pie), Lily Arata y Esperanza Yanulaque A. Arica, 1926.

ΦΑΕΓΣ 093

Βόλτα με κάρο στο αγρόκτημα Σαβόνα, ιδιοκτησίας του Πέδρο Πεσέτο. Στο κάρο βρίσκονται ο Σαντιάγο Αράτα (με κοντά παντελόνια, χωρίς καπέλο, κρατάει τα γκέμια των βοδιών), η Ασουσένα Αράτα (πίσω από τον Σαντιάγο, όρθια), η Λίλι Αράτα και η Εσπεράνσα Γιανουλάκε Α. Αρίκα, 1926.

FMYS 506

Paseo por el valle de Azapa de la familia Yanulaque con unos amigos. En primer plano, de izquierda a derecha: Berta Garrido (con su hijo Juan), Luisa Audebert con Raquel Yanulaque Garrido y María Yanulaque A. (en el extremo derecho). Arriba de María, en el árbol, Rebeca Rovira, a la izquierda (de sombrero y traje claro), Bárbara Yanulaque A. y otros amigos. Arica, 1926.

ΦΑΕΓΣ 506

Εκδρομή της οικογένειας Γιαννουλάκη με φίλους στην κοιλάδα της Ασάπα. Σε πρώτο πλάνο, από αριστερά προς τα δεξιά: η Μπέρτα Γκαρρίδο (με το γιο της Χουάν), η Λουίσα Όντμπερτ με τη Ρακέλ Γιανουλάκε Γκαρρίδο και η Μαρία Γιανουλάκε Α. (στην άκρη δεξιά). Πάνω από τη Μαρία, στο δέντρο, η Ρεμπέκα Ροβίρα, στα αριστερά (με καπέλο και ανοιχτόχρωμα ρούχα), η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Α. και άλλοι φίλοι. Αρίκα, 1926.

FMYS 248

Conmemoración del 7 de junio en la cripta al comandante San Martín, ubicada a los pies del fuerte Ciudadela. Arica, 1928.

ΦΑΕΓΣ 248

Επέτειος της 7ης Ιουνίου για την κατάκτηση του λόφου Μόρρο από το χιλιανικό στρατό. Τελετή στη λεγόμενη κρύπτη του ταγματάρχη Σαν Μαρτίν, στους πρόποδες του οχυρού Σιουδαδέλα. Αρίκα, 1928.

FMYS 496

Manuel Yanulaque Scorda de pie, con un grupo de amigos y su hija Bárbara, en su auto recién llegado de Grecia, en algún valle de Arica, 1928.

ΦΑΕΓΣ 496

Όρθιος, ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς με παρέα φίλων και με την κόρη του Μπάρμπαρα, στο αυτοκίνητό του που μόλις είχε φτάσει από την Ελλάδα, σε κάποια κοιλάδα της Αρίκα, 1928.

FMYS 352

Grupo de amigos festejando. Lugar indeterminado, 1928.

ΦΑΕΓΣ 352

Παρέα φίλων σε γλέντι. Απροσδιόριστη τοποθεσία, 1928.

FMYS 047

Almuerzo campestre con un grupo de amigos de la colonia griega. En el lado izquierdo, en el segundo puesto (de adelante hacia atrás), Manuel Yanulaque Scorda. En el lado derecho, en el mismo orden: Esperanza y Bárbara Yanulaque A. Arica, 1928.

ΦΑΕΓΣ 047

Γεύμα στην εξοχή με παρέα φίλων από την ελληνική παροικία. Στα αριστερά, στη δεύτερη θέση (από μπροστά προς τα πίσω), ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς. Στα δεξιά, με την ίδια σειρά: Εσπεράνσα και Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Α. Αρίκα, 1928.

FMYS 556

Niños celebrando la fiesta de la primavera, en el parque Vicuña Mackenna. Arica, 1929.

ΦΑΕΓΣ 556

Παιδιά στη γιορτή της άνοιξης, στο πάρκο Βικούνια Μακένα. Αρίκα, 1929.

FMYS 614

Grupo de niños disfrazados celebrando la fiesta de la primavera. Arica, 1929.

ΦΑΕΓΣ 614

Μασκαρεμένα παιδιά στη γιορτή της άνοιξης. Αρίκα, 1929.

FMYS 156

Raquel Yanulaque Garrido (izquierda) y Raquel Cuellar en el parque Benjamín Vicuña Mackenna en fiesta de la primavera. Arica, 1929.

ΦΑΕΓΣ 156

Ρακέλ Γιανουλάκε Γκαρρίδο (αριστερά) και Ρακέλ Κουεγιάρ στο πάρκο Μπενχαμίν Βικούνια Μακένα στη γιορτή της άνοιξης. Αρίκα, 1929.

FMYS 613

Comparsa en Fiesta de la primavera, en la que se encuentran varios nietos de Manuel Yanulaque Scorda. Década de 1930.

ΦΑΕΓΣ 613

Μασκαράτα στη γιορτή της άνοιξης, όπου βρίσκονται κάποια από τα εγγόνια του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά. Δεκαετία του 1930.

FMYS 328

Comparsa disfrazada posando a los pies de la estatua de Benjamín Vicuña Mackenna, durante fiesta de la primavera. Arica, 1929.

ΦΑΕΓΣ 328

Μασκαράτα που ποζάρει μπροστά από το άγαλμα του Μπενχαμίν Βικούνια Μακένα, στη γιορτή της άνοιξης. Αρίκα, 1929.

FMYS 604

Dora María Escobar Yanulaque, bisnieta de Manuel Yanulaque Scorda, en el día de su primera comunión. Década de 1930.

ΦΑΕΓΣ 604

Η Ντόρα Μαρία Εσκομπάρ Γιανουλάκε, δισέγγονη του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, την ημέρα της πρώτης κοινωνίας της. Δεκαετία του 1930.

FMYS 468

Marta Yanulaque (izquierda) y María Eugenia González, ambas nietas de Manuel Yanulaque Scorda, posando sobre un altar en una procesión de Corpus Cristi. Arica, década de 1930.

ΦΑΕΓΣ 468

Η Μάρτα Γιανουλάκε (αριστερά) και η Μαρία Εουχένια Γκονσάλες, εγγονές του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά, στην Αγία Τράπεζα, στα πλαίσια του εορτασμού της Αγίας Δωρεάς. Αρίκα, δεκαετία του 1930.

FMYS 564-565-566-567

Procesión en las calles de Arica. Década de 1930.

ΦΑΕΓΣ 564-565-566-567

Περιφορά στους δρόμους της Αρίκα. Δεκαετία του 1930.

V

*Economía ariqueña:
el almacén
“La Colmena”*

E

Η οικονομία της Αρίκα:
το παντοπωλείο
“Λα Κολμένα”

FMYS 385

Interior del salón de venta del Almacén “La Colmena”. Arica, 1900.

ΦΑΕΓΣ 385

Εσωτερικό του καταστήματος “Λα Κολμένα”. Αρίκα, 1900.

FMYS 407

Jorge y Manuel Yanulaque Ayala en la plazoleta “Esperanza” frente a “La Colmena”. Arica 1902.

ΦΑΕΓΣ 407

Ο Χόρχε και ο Μανουέλ Γιανουλάκε Αγιάλα στην πλατεΐτσα Εσπεράνσα μπροστά από την “Κολμένα”. Αρίκα, 1902.

FMYS 523

Bárbara Yanulaque Ayala en el frontis de la casa – almacén “La Colmena”, frente a la plazoleta “La Esperanza”. Arica, 1908.

ΦΑΕΓΣ 523

Η Μπάρμπαρα Γιανουλάκε Αγιάλα μπροστά από την οικία-κατάστημα “Λα Κολμένα”, στην πλατεΐτσα Λα Εσπεράνσα. Αρίκα, 1908.

FMYS 309

Carlos González Tagle sentado en su escritorio del almacén “La Colmena”. Arica, 1927.

ΦΑΕΓΣ 309

Ο Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε καθισμένος στο γραφείο του στο κατάστημα “Λα Κολμένα”. Αρίκα, 1927.

FMYS 526-527-528

Construcción de la bodega del almacén
“La Colmena”, en la parte baja de la casa
Yanulaque. Arica, 1914.

ΦΑΕΓΣ 526-527-528

Κατασκευή της αποθήκης του καταστήματος
“Λα Κολμένα”, στο κάτω μέρος της οικίας
Γιαννουλάκη. Αρίκα, 1914.

FMYS 019

Bodega almacén "La Colmena". Arica, 1915.

ΦΑΕΓΣ 019

Κατάστημα "Λα Κολμένα". Αρίκα, 1915.

FMYS 054

Manuel Yanulaque Scorda rodeado de sus trabajadores, hijos y yerno. Se distinguen, de izquierda a derecha, de pie: Carlos González Tagle, Juan Yanulaque A., Leónidas Yanulaque A., tres empleados no indentificados, Manuel Yanulaque A. Sentados, en el mismo orden: Un amigo de la familia, Manuel Yanulaque S. Arica, 1927.

ΦΑΕΓΣ 054

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς περιτριγυρισμένος από τους υπαλλήλους του, τους γιους του και το γαμπρό του. Διακρίνονται, από αριστερά προς τα δεξιά: Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε, Χουάν Γιανουλάκε Α., Λεωνίδας Γιανουλάκε Α., τρεις υπάλληλοι απροσδιορίστου ταυτότητας, Μανουέλ Γιανουλάκε Α. Καθισμένοι, με την ίδια σειρά: οικογενειακός φίλος και Μανουέλ Γιανουλάκε Σ. Αρίκα, 1927.

FMYS 561

Administración de "La Colmena". En primer plano, en el escritorio, Leónidas. Al lado de derecho, sentados, de izquierda a derecha, Pedro Pescetto, Manuel Yanulaque Scorda. De pie, Juan y Manuel Yanulaque Ayala. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 561

Διαχείριση της Κολμένα. Σε πρώτο πλάνο, στο γραφείο, ο Λεωνίδας. Στα δεξιά, καθισμένοι, από αριστερά προς τα δεξιά: Πέδρο Πεσέτο, Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς, Όρθιοι: Χουάν και Μανουέλ Γιανουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 1920.

FMYS 402

Manuel Yanulaque Scorda (derecha) en su oficina acompañado de un paisano griego. Arica, 1920.

ΦΑΕΓΣ 402

Ο Εμμανουήλ Γιαννουλάκης Σκορδάς (δεξιά) στο γραφείο του μαζί με ένα συμπατριώτη του. Αρίκα, 1920.

VI

*La despedida del patriarca.
La muerte de Manuel
Yanulaque Scorda*

ΣΤ

Ο αποχαιρετισμός
του πατριάρχη.
Ο θάνατος του Εμμανουήλ
Γιαννουλάκη Σκορδά

FMYS 393

El ataúd que contiene los restos de Manuel Yanulaque Scorda es sacado de su casa para ser llevado al cementerio. Lo acompañan sus hijos, amigos, paisanos y empleados. De quienes llevan el ataúd, se distinguen, del lado izquierdo (de atrás hacia adelante): Luis Contreras Careces, Carlos González Tagle y un tercer hombre no identificado. Por el lado derecho, en el mismo orden: Manuel, Leónidas, Jorge y Juan Yanulaque Ayala. Arica, 25 de octubre de 1934.

ΦΑΕΓΣ 393

Το φέρετρο με τη σορό του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά στην έξοδο του σπιτιού του για να μεταφερθεί στο κοιμητήριο. Τον συνοδεύουν οι γιοι του, οι φίλοι και συμπατριώτες του, καθώς και οι υπάλληλοί του. Ανάμεσα σε αυτούς που κουβαλάνε το φέρετρο, διακρίνονται, στα αριστερά (από πίσω προς τα εμπρός): Λουίς Κοντρέρας Καρέσες, Κάρλος Γκονσάλες Τάγκλε και ένας τρίτος άντρας απροσδιορίστου ταυτότητας. Στα δεξιά, με την ίδια σειρά: Μανουέλ, Λεωνίδας, Χόρχε και Χουάν Γιαννουλάκε Αγιάλα. Αρίκα, 25 Οκτωβρίου 1934.

FMYS 395

Cortejo fúnebre de Manuel Yanulaque Scorda, en dirección al Cementerio de Arica, 25 de octubre de 1934.

ΦΑΕΓΣ 395-396

Νεκρώσιμη ακολουθία του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά προς το κοιμητήριο της Αρίκα, 25 Οκτωβρίου 1934.

FMYS 396

Cortejo fúnebre de Manuel Yanulaque Scorda, en dirección al Cementerio de Arica, 25 de octubre de 1934.

ΦΑΕΓΣ 395-396

Νεκρώσιμη ακολουθία του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά προς το κοιμητήριο της Αρίκα, 25 Οκτωβρίου 1934.

FMYS 397

Cortejo fúnebre de Manuel Yanulaque Scorda, en dirección al Cementerio de Arica, 25 de octubre de 1934.

ΦΑΕΓΣ 397

Νεκρώσιμη ακολουθία του Εμμανουήλ Γιαννουλάκη Σκορδά προς το κοιμητήριο της Αρίκα, 25 Οκτωβρίου 1934.

